

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA ŞİDDET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZİYA ÖKSÜZ

Tez Danışmanı
PROF. DR. MEHMET ALİ YOLCU

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA ŞİDDET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ziya ÖKSÜZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

ÇANAKKALE-2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ziya ÖKSÜZ tarafından Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU yönetiminde hazırlanan ve **26/08/2022** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Sibirya Türk Destanlarında Şiddet**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

(Danışman)

Doç. Dr. Tuğrul BALABAN

Doç. Dr. Mustafa DİNÇ

İmza

.....

.....

.....

Tez No : 10493275

Tez Savunma Tarihi : 26/08/2022

.....

Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.../.../2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Ziya ÖKSÜZ

26/08/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin araştırma ve yazım sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Yolcu'ya ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen, hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Ziya ÖKSÜZ
anakkale, 2022

ÖZET

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA ŞİDDET

Ziya ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

26/08/2022, 63 s.

Bu araştırmada Sibiry sahası Türk destanlarında şiddet konusu incelenmiş, şiddetin kaynakları ve motiflerine değinilmiştir. Destanların konularına bakıldığında, yeraltında ve yerüstünde geçen olaylarda belirli motiflerin öne çıkarıldığı, Türk toplumu hakkında hem kültürel hem de gelenek açısından örneklerin dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin yırtıcı hayvanların öldürülmesi, atın bir kılavuz niteliğinde değeri; sopa, bıçak, yangın, ok, baston gibi şiddet faktörlerinin mitolojik temalarla desteklenerek anlatıldığı görülmektedir. Şamanizm ve büyücülük, sihir gibi olgular da destanlarda yer almaktadır. Destanlarda yeraltı dünyasına iniş veya kahramanın karşısına çıkan engeller, şiddete başvurulmasında etkindir. Destanlarda belirli bölgelere girişlerin sağlanabilmesi için kahramanın güçlü ve yiğit olması, korkmadan savaşması gerekliliği; kuşa dönüşümü, kıyafet değıştirmesi gibi motifler şiddet ile birlikte işlenmiştir. Bu çalışmada Sibiry sahası Türk destanlarında şiddetle ilişkili motifler, literatür taraması ile elde edilen metinler üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sibiry Sahası, Türk Destanları, Şiddet, Kahraman.

ABSTRACT

VIOLENCE IN SIBERIAN TURKISH EPICS

Ziya ÖKSÜZ

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Turkish Language and Literature Department Master's Thesis

Advisor: Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

26/08/2022, 63 p.

In this research, the subject of violence in the Turkish epics of Siberia is examined, the sources and motives of violence are mentioned. When we look at the subjects of the epics, it is seen that certain motifs are highlighted in the events that take place underground and above ground, and examples of Turkish society both in terms of culture and tradition draw attention. For example, the killing of predators, the value of the horse as a guide; it is seen that violence factors such as sticks, knives, fire, arrows and walking sticks are explained with the support of mythological themes. Phenomena such as shamanism, witchcraft and magic are also included in the epics. In epics, descent into the underworld or obstacles encountered by the hero are factors in resorting to violence. In order to be able to enter certain regions in epics, the hero must be strong and brave and fight without fear; Motifs such as transforming into a bird and changing clothes are handled together with violence. In this study, motifs related to violence in Turkish epics of Siberia were examined through the texts obtained from the literature review.

Keywords: Siberian Field, Turkish Epics, Violence, Hero.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE.....	3
2.1. Şiddet Kavramı ve Kapsamı	3
2.1.1. Şiddetin Tarihi ve Toplumsal Yönü.....	5
2.1.2. Antropolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Açından Şiddet	6
2.1.3. Şiddet Tipleri.....	8
2.2. Destan Kavramı	13
2.2.1. Türk Destanları ve Özellikleri.....	14
2.2.2. Sibirya Sahası Türk Destanları.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ.....	28
3.1. Veri Toplama Teknikleri.....	28
3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem	28

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI	29
4.1. Şiddetin İşlevi ve Niteliği	29
4.2. Şiddet Biçimleri	31

4.2.1. Kadın ve Erkek İlişkilerinde Şiddet Gelişimi	32
4.2.2. Ataerkil Toplum Anlayışında Yaşanan Şiddet.....	33
4.2.3. Şiddetin Duygular Aracılığıyla Aktarımı	35
4.2.4. Şiddetin Fiziksel Olarak Aktarımı	37
4.3. Şiddetin Rolü ve Etkisi	38
4.4. Bireysel Yönüyle Şiddet	39
4.5. Destanlarda Şiddet Motifleri.....	40

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ.....	56
KAYNAKÇA	58

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Şiddet, kapsamı ve işlevleri açısından üzerinde sıkça durulan ve sosyal bilimlerin farklı şubelerince araştırmalar yürütülen kavramlardan biridir. Konunun önemi, etki ve sonuçlarının sosyal bağlamlarda ciddi sorunlar yaratabilecek olmasından kaynaklıdır. Şiddet, aynı zamanda nedenlerinin de değerlendirilmesine yönelik girişimlerin göz önünde bulundurulmasıyla tespit edilmesinde de önem taşımaktadır. Dolayısıyla şiddet konusu, kapsamı, nedenleri ve sonuçları gereğince üzerinde durulması gereken çok yönlü olgulardan biridir. Tarihsel süreçte bütün toplumlar açısından şiddet, yaşanan olaylar üzerinden incelenmektedir. Öte yandan bu olayların çerçevesinde geliştirilen edebi yaratmalarda da şiddet konusunun izlerini görebilmek mümkündür. Bu doğrultuda geçmiş dönemlerdeki edebi yaratmalarda toplumsal bir olgu olması nedeniyle şiddet, türleri, kapsamı ile ilgili çözümlenmeler yapılabilir.

Şiddetin yaşanmasında farklı olgulardan ve davranışlardan bahsedilebilir. Bu yönüyle şiddetin tanımlanmasında genel olarak fiziksel gücün ya da iktidarın kasıtlı olarak bir tehdit veya gerçeklik şeklinde başka bir kişiye uygulanması sonucunda meydana gelen psikolojik açıdan sorunların yaşanması, yaralanma, ölüm gibi durumlara ortam hazırlama olasılığı şeklindedir. Şiddetin kapsamı ve nitelikleri içindeyse bu konu, bütün ülkeler için halk sağlığı problemi olmasının yanı sıra tarihsel süreçte de aynı şekilde etkisini göstermiştir (Polat, 2016: 15).

Şiddetin yaşanması ya da meydana gelmesine neden olan birey davranışlarına ilişkin farklı çıkarımlarda bulunulması, şiddetin yaşanmasında ön olgusal nedenlerin tespit edilmesi için gereklidir. Şiddete başvuran kişinin davranışlarının kapsamı, benliğinin şiddet odaklı olmasına dayandığı kadar şiddet olgusunun izlerini de yansıtan bir durum şeklinde belirtilebilir. Şiddet bu kapsamda toplumlara dönük ele alındığında ise, mevcut bir sınırın ötesine geçilmesi veya hepsinin bir hiç olarak görülmesi anlamına da gelebilir (Dursun, 2011: 14). Bu açıdan şiddetin meydana gelmesinde temel etkenlerin belirlenmesi, konuyu toplumsal boyutuyla ele alınmasını gerektiren bir konudur.

Şiddet, toplum genelinde en çok ilgi gören konulardan biridir. Farklı şekillerde sınıflandırılan şiddet, zaman ve toplum için değişkenlik gösterir. İnsanda saldırganlık dürtüsünün mevcut olmasına dayanılarak şiddet, toplumsallaşma sürecinin birey odağında ele alınmasını gerektirir (Kocacık, 2001: 1). Şiddetin, uygulanmasının farklı şekillerde olmasının sonucu olarak kapsamı ve nitelikleri de değişkenlik gösterebilir. Ancak şiddetin etkileri ve dayanakları üzerinde durulduğunda farklı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin şiddet, yaşamsal mücadelede zorba kesimlerin davranışlarını önleme maksatlı uygulanabileceği gibi, haksız davranış gösterisini de ifade edebilir. Öte yandan Özerkmene göre şiddet (2012:2) en zayıfından en güçlüsüne kadar insan haklarının savunulmasında başvurulan yöntemlerden biri olarakta görülmektedir. Dolayısıyla insanoğlu için şiddet maruz kalma ve maruz bırakma boyutlarıyla olumlu ve olumsuz amaç ve sonuçlarıyla birlikte düşünülmesi gereken bir husustur.

Şiddet incelemeleri, şiddetin kapsamı ve sonuçlarının ayırt edilebilmesini sağlamak, yorumlamak ve değerlendirmek maksatlı ele alınabilir. Alkan'a göre (2019: 243) şiddet, insan hayatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Doğal bağlamda söylem ve yazının bir parçası olarak tarihsel süreçte mitolojilerin, destanların izdüşümlerinde şiddet konularının işlendiği görülebilir. Güç ve baskının uygulanması, insanlara ruhsal açıdan zarar verilmesi gibi temel durumlara dayanılarak şiddet destanlar için de temel konulardan biri olmuştur.

Bu araştırma kapsamında Sibiryasahası destanları olarak bilinen Hakas, Şor, Altay ve Yakut-Saha destanlarından örnekler seçilerek şiddet konusu ele alınmıştır. Belirli kategorilerde sınıflandırılan destanlarda şiddet olgusu ve yaklaşımı üzerinden dikkate alınan unsurlar, destanlardaki motiflerle birlikte incelenmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde, şiddet kavramının etimolojik yönüyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda şiddet kavramı ve şiddet çeşitleri üzerinde durulmuştur. Aynı bölümün devamında destan kavramı ve özellikleri incelenmiştir. Buna göre destan kavramı ve Türk destanlarının kaynakları, destan çeşitleri, Türk destanlarının sınıflandırılması ele alınmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümü yöntem kısmına ayrılmıştır. Araştırmanın dördüncü bölümü inceleme bölümüdür ve bu bölümde Hakas, Tuva, Şor, Altay ve Yakut-Saha destanlarından alınan örneklerden yola çıkılarak şiddet konusu incelenmiş, genel kapsamda şiddetin ele alınış biçimi üzerinde durulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Şiddet Kavramı ve Kapsamı

Şiddet kavramı, fiziksel gücün bir tehdide ya da gerçeklik şeklinde bir başkasına uygulanması ve bunun sonucunda şiddet gören kişinin psikolojik açıdan sorun yaşaması, yaralanması ya da ölmesi şeklinde açıklanmaktadır. Şiddet eylemlerine yönelik yapılan değerlendirmeler genel kapsamda insanın benzerlerine yönelik giriştiği, onlarda önemli veya önemsiz hasarlar yaratan, saldırganlıklar ve hoyratlıklar olarak belirtilmektedir. Bu açıdan şiddet, uygulayan kişinin davranışsal özelliklerine dayanarak yorum geliştirilebilecek ve değerlendirme yapılabilecek bir konudur (Polat, 2016: 15-16).

Bunun yanı sıra şiddet olgusunun tanımlanmasını zorlaştıran durumlar da mevcuttur. Bunun nedenleri arasında bireysel ve toplumsal temelde karmaşık sonuçların doğmasına neden olabilen faktörler sayılabilir. Şiddet, kendisini farklı şekillerde göstermekle birlikte, aynı zamanda uygulanmasının önüne geçilmesi gereken bir olgudur. Bireysel ve toplumsal boyutta sık sık karşılaşılan olgular arasında yer alan şu unsurlar şiddetin kapsamı içerisinde kabul edilmektedir (Kocacık, 2001: 1-2): 1. Baskı yapma, 2. Korkutmaya çalışma, 3. Eziyet etme, 4. Sindirme davranışlarında bulunma, 5. Öldürme, 6. Cezalandırıcı davranışlara yönelme, 7. Başkaldırıda bulunma.

Günlük yaşamda çok sık bir şekilde karşılaşılan şiddet kavramına ilişkin algı da önemlidir. Uyumaz ve Akdağın (2015: 49-50) çalışmalarında ifade ettikleri üzere, şiddet denilince genel olarak akla gelen şiddetin fiziksel boyutudur. Şiddet, taciz, sözlü, duygusal, psikolojik gibi farklı şekillerde gösterilebilecek özelliklere sahiptir. Bu kapsamda şiddet, Dursun'un (2018: 2) çalışmasında vurgulandığı üzere, hayatın her anında ve alanında karşımıza çıkabilecek bir potansiyele sahiptir. Şiddet, günümüz dünyasının kozmopolit ortamında ve toplumsal yaşamında gittikçe büyüyen ve önüne geçilmesi zorlaşan bir tehdit olarak da kabul edilmelidir.

Şiddet kelimesi Türk diline Arapçadan girmiştir. “Peklik, sertlik, sıklık” anlamlarına gelen şiddet, İngilizce ve Almancada bazı farklı anlamlara da sahiptir. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse İngilizcede “violence” kelimesi, Latince’den alınmıştır. Kelime genel olarak “kuvvetli, hiddetli, sert, zorlu, taşkın” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamıyla herhangi bir şeyin yapılma biçimini ve dolayısıyla yapılan şeyi ifade eder. Diğer yandan kelime, “incitme, zarar verme, bozma, lekeleme, zorlama, tecavüz etme” gibi ifadelerin yerine bir kullanıma sahiptir. Kelimenin Latince kökeninde dikkat edilen en önemli unsurlardan biri, “kuvvet” ve “ihlal etme” anlamlarını vurgulamasıdır. Bu iki temel anlamdan yola çıkıldığında şiddet, sadece fiziksel olanla sınırlı bir kavram değildir. Yine buna paralel düzeyde bir kullanım Yunancadaki şiddet kelimesinin karşılığı olan “bia”da da vardır. Sözlükte şiddet ise “kuvvet, zor, iktidar, güç” ve fiil haliyle “kısıtlamak, zorlamak, sınırlamak ve baskılamak” anlamındadır.

Farklı şekillerde tanımlanan şiddet kavramı, Fransızca sözlüklerde, bir kişiye güç ya da baskının uygulanarak kişinin kendi isteği dışında bir şeyin yaptırılması ya da o kişiye zarar verilmesi; şiddetin uygulanma eylemi, duyguların kaba bir şekilde belirtilmesi eğilimi; bir şeyin karşı konulmaz gücü ifade etmesi; bir eylemdeki hoyrat yapı gibi anlamlardadır (Özerkmen, 2012: 2). Şiddet kavramı başka bir tanımında, kişilerin hem beden hem de ruhsal sağlıklarının zarara uğramasına neden olabilecek hareketler şeklinde belirtilmiştir (Canpolat, 2010: 90). Diğer bir şiddet tanımı, istenmeyen, planlı, kasıtlı hem yıkıcı hem de zarar verici düzeyde enerjinin ve kuvvetin kullanılması olarak şeklinde verilmiştir (Allan, 2004: 220).

Şiddet kavramına ilişkin tanımlamalar artırılabilir. Ancak burada önemli olan, şiddetin günlük hayatta ve çalışma hayatında fazlaca karşımıza çıkmasıdır. Özellikle psikolojik şiddetin yaygınlığı da bilinen bir durum olmakla birlikte, insanların çoğunluğunun bu tür bir şiddete maruz kaldıklarının bilincinde olmadığı da söylenebilir (Zara Page ve İnci, 2008: 82-83). Buna göre şiddetin hem toplumsal hem de dönemsel olarak farklı ortamlarda arttığı ifade edilebilir.

2.1.1. Şiddetin Tarihi ve Toplumsal Yönü

Şiddet kavramı üzerine yapılan çalışmalarda özellikle üzerinde durulması gereken konulardan biri, şiddetin tarihsel dönemlere ayrılıp toplumsal yönü temel alınarak ifade edilmesidir. Aynı zamanda tarihsel süreçte uygarlığın geliştikçe şiddetin azalacağına yönelik inanç, şiddetin nedenleri ve etkileri çerçevesinde toplumların da gelişerek sorunların ortadan kalkması ile paralel düşünülebilir. Toplumsal ilişkilerin ve iletişimlerin dayanakları da şiddetin boyutunu incelemede değerlendirilmektedir. Bu açıdan bireyin farklı şiddet yöntemlerine başvurma yöneliminde, toplumun bakış açısı ve bireyin olayları kavraması gibi hususlar etkilidir. Şiddetin bir nedeni olmakla birlikte, hiçbir şekilde kabul edilen bir davranış olmadığı da tarihsel süreçte özellikle dikkate alınan konulardan biridir (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010: 23-25).

Şiddet olayı, toplum içinde bir davranış şeklinin yaşanmasıdır. İster bireysel ister toplumsal düzeyde olsun şiddetin davranışsal boyutunun ilkel ve çocuksu olduğu kabul edilmektedir. Böylece şiddetin davranışsal sonuçlarında tarihsel ya da toplumsal değişimlerin olmadığı, ancak bazı nedenlere dayanan ilişkilere bağlı sonuçlarının olduğundan söz edilebilir. Tarihsel süreçte yaşanan birçok olayın şiddet olarak yorumlanması da söz konusudur. Ancak zamanla şiddetin artması ve insanların birbirleriyle etkileşim kurmasının ilerlemesine bağlı olarak farklı şekillerde şiddet kaynakları ve sonuçları da değişmektedir (Güleç ve diğerleri, 2012: 112-117). Buna göre şiddetin tarihi ve toplumsal yönü, birbirinden farklılaşan yönleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Şiddetin vuku bulmasında ve gelişmesinde çeşitli unsurlardan bahsedilebilir. Bireysel ve toplumsal şiddet olaylarının meydana gelmesinde doğal, bedensel, ruhsal, toplumsal birçok neden bulunmaktadır. Bu bağlamda temel nedenler, sınırsız ilişkiyi ve etkileşimi yaratmaktadır. Sözlü iletilerle başlayan; yakmaya, yıkmaya, yok etmeye bağlı saldırgan davranışların gelişmesine aracılık eden her unsur, şiddet eylemlerinin varlığıyla alakalıdır. Günlük yaşantıda bireysel ve toplumsal gelişmelere dayalı olarak şiddet olaylarının ardındaki nedenlerin gelişmesi, bireyin yaşadığı çevre ve yetiştiği toplumun varlığıyla ve kendi psikolojik çıkarımlarıyla meydana gelmektedir. Toplumların tamamında günün koşullarına bağlı olarak şiddeti doğuran, kışkırtan, besleyen ortamlar ve

etkenler vardır (Ayan, 2006: 198). Bu açıdan şiddetin etkileri, toplumsal açıdan sorun yaratan sonuçlar doğurmaktadır.

Kavramsal boyutu ve kapsamıyla şiddet uygulama nedenleri değişmektedir. Buna göre şiddetin yaşanmasına ortam hazırlayan faktörlere değinilebilir. Bireyin şiddete başvurmasının nedenleri arasında, bireyin biyolojik, sosyolojik, toplumsal, psikolojik, duygusal özelliklerinden kaynaklanan nedenler sayılabilir. Saldırgan davranışlarda bulunan bireyin şiddet eğiliminde de artış olduğu söylenebilir. Şiddet içerikli materyallere ulaşma ve davranışlarıyla bunları kullanma arayışı, şiddetin bir yansımasıdır (Zorlu, 2016: 17-18).

Bu çerçevede şiddetin altında yatan nedenleri açıklanmasında şiddetin toplumsal boyutu öne çıkmaktadır. Örneğin kadına karşı şiddet, toplumsal olaylara dayanarak açıklanmaktadır (Polat, 2016: 16-18). Bu nedenle şiddet ve etkileri üzerinden yapılabilecek değerlendirmeler, toplumdan topluma değişebilir.

2.1.2. Antropolojik, Sosyolojik ve Psikolojik Açıdan Şiddet

Antropoloji insan bilimi olarak tanımlanmaktadır. İnsan çeşitliliğini anlama, zaman ve mekân içinde değişimleri değerlendirme düşüncesi, antropolojik boyutuyla araştırmalar yapılmasının önünü açmıştır (Öner Çeven, 2017: 8; Öz, 2016: 2-6).

Şiddetin antropolojik boyutu, farklı birtakım dinamiklere dayanmaktadır. Örneğin kültürel altyapı ve kültür antropolojisinin ilgilendiği konular, her insan topluluğunun belirli bir kültüre sahip olduğunu göstermekte, şiddetin de kaynaklarında bunun belirleyici bir etki yaratabilecek potansiyelde olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda antropolojik yönüyle şiddet, kültürel altyapıda yaşanan değişimlere göre incelenmektedir. Yine, şiddeti uygulamaya iten faktörlerden birinin motivasyona dayalı olması dikkat çekicidir. Şiddet eylemini uygulamaya yönlendiren durum olarak motivasyon, harekete geçirme araçlarından biridir. Şiddete yönlendiren güdüler için sosyo-kültürel olgular böylece önemli hale gelmektedir (Eren, 2005: 8-12). Bu bağlamda bireyin bakış açısı ve toplumun şiddete verdiği tepkinin boyutu, şiddetin yaşanmasına ortam hazırlayan bir etki doğurabilmektedir. Aynı şekilde bunlar, önleyici bir faktör de olabilir.

Toplumda şiddetin nasıl sunulduğu ya da kabul edildiği önemli göstergelerden biridir. Toplum geneline kabul gören şiddet, meşru kabul edilmektedir. Ayrıca şiddetin bir yaşam şekli olarak benimsenmesi durumu da söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle sorun çözmenin aracı, bir metodu olarak sosyolojik değerlendirme gereklidir. Geleneksel toplumlarda bu tür sorunların kaynağı, şiddetin toplumun alt kesimlerinde fazla görülmesine neden olabilecek sonuçlarla ilgilidir. Toplumda bireylerin kendilerini boşlukta hissetmeleri, yabancılaşma durumlarında olmaları gibi birtakım sorunlar şiddete zemin hazırlamaktadır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2010: 28-29).

Şiddet kavramının sosyolojik boyutu hem kişiler arasındaki şiddete hem de kolektif şiddete atıf yapar. Bu kapsamda şiddet, yaşam biçimini belirleyici değerler yapısını simgelemektedir. Toplumsal ve kurumsal yapı, sosyalleşme süreci ve bireyler arasındaki ilişkiler biçimi bununla ilgilidir. Örneğin sosyolojik yönüyle şiddeti ortaya çıkaran faktörler, tek bir nedenle sınırlı kalmaz, toplumsal bir sorun olarak şiddeti değerlendiren bir ilişkiyi çıkarır. Böyle bir durumda şiddetin bedene, koşula, aktörlere, araçlara indirgenmesi durumu meydana gelir (Bal, 2014: 6-12). Şiddet olgusu ve böylece temel dinamiklerinin sosyolojik yönüyle değerlendirilmesi gerekliliği, özellikle şiddetin kaynaklarının belirlenebilmesi çerçevesinde önemlidir (Palabıyık ve Savaş, 2020: 1537-1541).

Şiddet ile ilgili değerlendirmelerin sosyolojik boyutu kadar psikolojik boyutu da önemlidir. Temelde bu perspektifler birbirlerini tamamlayıcı bir öneme sahiptir. Buna göre insanların şiddet uygulama nedenleri arasında yer alan psikolojik faktörler, bütün şiddet biçimlerinin uygulanması sırasında ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle psikolojik şiddet, duygusal, fiziksel ihmal gibi farklı nedenlerden kaynaklı şiddet şekillerinin doğmasına neden olabilecek sorunlar yaratmaktadır (Polat, 2016: 15-20).

Burada şiddet biçimlerinin yanı sıra şiddet uygulayan bireylerin psikolojik açıdan incelenmesi gereken kişiler oldukları da kabul edilmelidir. Haksız suçlamalarda ve imada bulunma, dedikodu yapma, kinayede bulunma, küçük düşürme, duygusal istismar gibi doğrudan psikolojiye etki eden şiddet türleri görülebilir (Okan İbiloğlu, 2020: 330). Aynı zamanda psikolojik problemlerin bir sonucu olarak da bu şiddet şekli yaşanabilir.

Toplumda yaşanan şiddetin etkileri açısından bireylerin tutumları ve davranışlarının belirleyici bir faktör olduğu kabul edilir. Psikolojik açıdan şiddet de aynı ölçüde önemlidir. Ancak uygulanan psikolojik şiddet biçimleri, sosyolojik açıdan halk sağlığı sorunları arasında yer almaktadır. Yorulmaz ve Boyacıoğlu'nun (2020: 442) çalışmalarında ifade edildiği üzere psikolojik şiddete maruz kalan insanların genel olarak sosyal desteğe ihtiyaç duydukları aşikârdır. Stres, kaygı, depresyon, anksiyete vb. sorunlar hem şiddeti uygulayan bireyde hem de şiddeti gören kişide oluşmaktadır.

2.1.3. Şiddet Tipleri

Şiddet, insanlık tarihinde en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Şiddetin toplum sağlığında ciddi tehditlere neden olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle söz konusu olgunun bütün boyutlarıyla ele alınması gerekmektedir (Doğrucan ve Yıldırım, 2022: 122). Şiddet tiplerinin yorumlanması, insanların bakış açısını belirlemede fayda sağlamaktadır. Şiddete en çok maruz kalan kesim açısından bu sorun, şiddetin kaynaklarını anlamak açısından önem arz eder. Toplumsal şiddette, toplumsal tutumların etkisi yadsınamaz (Cihan ve Karakaya, 2017: 297).

Toplumsal ve evrensel bir olgu olarak şiddet ele alınırken, şiddet tiplerinin her birine ilişkin incelemelerin yanında bunları ortaya çıkaran nedenlerin de derinlemesine mercek altına alınması gerekmektedir. Psikolojik, sosyolojik ve kültürel açıdan şiddetin yorumlanması, toplumsal yönüyle şiddeti ön plana çıkaran faktörlerin detaylandırılması anlamındadır. Bir başka ifadeyle şiddet, toplumsal düzlemde alınan önlemler ya da kabuller çerçevesinde bir etki doğurmaktadır (Özerkmen, 2012: 1-2).

Şiddet, yıkıcı nedenler ölçüsünde de ele alınabilir. Şiddet, daha çok birbirleriyle ilişki içerisinde olan bireyler ve gruplar arasında görülmesinden kaynaklı olarak toplumsal ilişkilerin dinamikleriyle bağlantılıdır. Çatışmaların artışı, bireyler ve gruplar arasında bir etki doğurmaktadır. Dolayısıyla psikolojik açıdan şiddet, birçok yönüyle yorumlanan bir özelliğe sahiptir (Taşdemir Afşar, 2015: 716).

Şiddeti açıklamada öne çıkan tiplerden biri fiziksel şiddettir. Fiziksel şiddetle birlikte yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara neden olma olasılığı artmaktadır. Bu durum,

fiziksel şiddetin toplumsal yönünün de bulunduğu işaretlerdir. Şiddetin eylemlere, saldırganlara ve mağdurlara göre sınıflandırılma şekli temel alındığında, fiziksel unsurlara ilişkin şiddet öne çıkmaktadır. Fiziksel şiddet çoğu kez tekil olarak bireylere yönelmektedir. Bu nedenle fiziksel unsurlar, sadece yöneltilen kişi ile sınırlı değildir, çevresel etkileri ve psikolojik sonuçları da çok yönlü olabilmektedir (Polat, 2016: 15-18).

Şiddet olayının yakın mağdurları, toplumsal yönleri, kullanılan araçlar ve şiddet etkenleri olarak görülebilecek nitelikler, şiddetin varlığını kaçınılmaz kılan detaylarla birlikte ele alınmalıdır (Taşkale ve Sertel Berk, 2020: 25). Başka ifadeyle bu değerlendirme, fiziksel araçların kullanımına ilişkin yorumlanabilir. Tarihsel süreçte fiziksel araçların şiddet uygulamada farklılaşma gösterebileceği bilinen bir durumdur. Tekel ve Özalp (2016: 42) çalışmalarında fiziksel şiddet unsurlarını, şiddetin yaşanabileceği ortama dayalı olarak açıklamışlardır. Fiziksel araçların varlığı ya da şiddetin meydana gelmesini kolaylaştıran etkenler, şiddetin artmasına neden olabilir. Örneğin bir sokak insan kullanımı açısından uygun bir yer haline getirilmişse, şiddetin görülmesi de aynı şekilde azalabilmektedir. Buna göre şiddet olgusunun yansıması, mekânın algısal nitelikleriyle de bağdaştırılabilir.

Fiziksel unsurların şiddet ölçeğinde ele alınmasında dikkate değer konulardan biri, toplumun sürekli değişmesidir. Günümüzde şiddet araçlarının fiziksel yönleri çeşitlenmiştir. Bununla birlikte temel insan hakları metinleri şiddetin kolektif yönünü törpülemiştir. Diğer yandan şiddet unsurları, sürekliliği ve gücü artırabilmeyi amaçlayan bir durum olarak yaşanabilmektedir. Burada kullanılan şiddet araçlarının etkisi ve niteliği bu araçların disiplinli bir şekilde kontrol edilmesini önemli kılmaktadır (Akman, 2006: 26-27). Buna göre fiziksel zor üzerinden yaratılan meşruiyet algısı, şiddet olgusunun bu yönde gelişmesine ortam hazırlamaktadır. Dolayısıyla fiziksel araçlar da şiddetin yaşanmasında ve artmasında önemli bir faktör olabilmektedir.

Şiddet, bir hareket ve güç derecesi olarak toplum üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bazı araştırmacıların şiddeti içgüdüsel olarak görmesi söz konusuysen bazılarının da toplumsal olarak niteliğini ele almalarına değinilebilir. Örneğin kadına yönelik şiddet, en önemli toplumsal sorunlardan biridir. Şiddetin en yaygın şekilde görülmesinde bu ölçüt, toplumsal etkilerin fazla yaşanmasına bağlı açıklanmaktadır. Dolayısıyla şiddet, sosyal

yönüyle genç ve yetişkin üzerinde de önemli bir yere sahiptir. Evrensel bir özellik taşıyan şiddet aynı zamanda toplumsal çatışma ve çekişme yaratmaktadır. Bu bağlamda şiddetin topluma etkileri değişebilmekle birlikte saldırganlığın toplumsallaşmayla birlikte artması, sosyal faktörleri devreye sokar. Şiddet olgusu, toplumsal zeminde sık sık karşılaşılabilecek problemlerden biri haline gelmektedir. Toplumun şiddete olan bakış açısının değişiklik göstermesi ya da şiddetin normal görünmesi, şiddet davranışını sergilemeye iten faktörlerin toplumsal açıdan değerlendirme yapılmasını da gerektirebilir (Akkaş, 2016: 32-34). Bu çerçevede şiddet olgusunun toplumsallaşmanın dinamikleri üzerinde potansiyel bir sonuç yarattığından bahsedilebilir.

Toplumsal açıdan şiddet, olayların anlatılma ve aktarılma durumlarına yönelik de değerlendirilebilir. Toplumsal yapıyı şekillendiren gelişmeler, sosyal ve kültürel yapı içinde bireylerin norm ve davranış kalıplarını üretmelerine yol açar. Şiddet de bu kapsamda öne çıkan olgulardan biridir.

Duyguların yoğun olduğu şiddet şeklinin kadın ve çocuklar üzerinden gerçekleştirilmesi en çok karşılaşılan şiddet biçimlerinden biridir. Bu çerçevede duyguların baskın geldiği şiddet, çocuklara yönelik bir tehdit unsuru olarak anneyi etkileme ya da romantik ilişkilerde erkeğin şiddetine kadınların çok fazla maruz kalmasına bağlı yaşanabilmektedir (Yorulmaz ve Boyacıoğlu, 2020: 443).

Duygusal şiddetin kadınlara yönelik meydana gelmesi, boyun eğici yaklaşımların fazla olmasına neden olmaktadır. Buna göre kadınların duygusal şiddete maruz kalma oranlarının çok yüksek olduğu, bunun da kadının ekonomik özgürlüklerine yönelik yaşanabilecek bir etki taşıdığı ifade edilebilir. Duygusal şiddetin yaşanmasının özellikle de duyguların ve duygusal gereksinimlerin zorlamaya, aşağılamaya, öfkeye, cezalandırmaya, gerginlik boşaltma amacıyla karşı tarafa baskı uygulayabilme düşüncesiyle tutarlı bir şekilde istismar edilmeye yönelik yaşanabilmektedir. Burada özellikle yaptırım ve tehdit vardır. Şiddetin bu yönünün tespit edilmesinin oldukça zor olması, kadınların duygusal şiddete çok fazla oranda maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Babacan Gümüş, Şıpkın ve Erdem, 2020: 79). Buna göre duyguların baskın olduğu şiddet şekli, karşı tarafta korku hissi uyandıran etkileri dolayısıyla önemli bir yere sahiptir.

Duyguların baskın olması halinde şiddet sorununun önlenmesi zordur. Duyguların akıllıca kullanımı önemlidir. Aksi halde şiddete maruz kalmanın arttığı, kişinin çevresinin etki ve izleniminde bırakıldığı bir durum ortaya çıkar. Kişisel, sosyal, duygusal açıdan yeterlilik ve beceriler, duyguların insan vücuduna etkilerinin yönetimini sağlamayı gerekli kılmaktadır. Duyguların fark edilmesi ve duyguların baskın şekilde etkilendiği şiddet, önemli sorunlara neden olabilecek etkiler doğurmaktadır. Psikolojik açıdan buna ilişkin sorunlar fazladır. Şiddetin önlenmesi amacıyla geliştirilecek uygulamalarda özellikle duyguların baskın olduğu durumların dikkate alınması gereklidir (Yılmaz Bingöl ve Yılar Erkek, 2020: 165-171).

Şiddetin altında yatan nedenler arasında duygusal istismar; mağdurun örselenmesi, baskı altında olması, küçük düşürücü nitelikte problemlerin yaşanması, ahlaki açıdan prensiplere karşı olan şeylerin yapılmasına zorlanması vb. vardır. Bunlar arasında yalan söyleme, çalma vb. durumları gerçekleştirmeye zorlama sorunları da sayılabilir. Buna göre duygusal istismara neden olabilecek bu tür faktörler, şiddetin gerçekleşmesine neden olabilmektedir (Polat, 2016: 18).

Duygusal yönlerin ağır olduğu durumlar, özellikle aile ortamında öne çıkmaktadır. Aile bireyleri arasındaki iletişim ve anlayış aileden aileye değişebilmektedir. Davranışları kontrol eden yaklaşımların aynı şekilde değerlendirilmesi, aile bütünlüğünde etkin olan davranış kalıplarına yönelik yaşanır. Çatışmaların ve şiddetin çok yoğun olduğu davranışlar, aile bilincinden kaynaklı olarak göz ardı edilebilmektedir (Bayer, 2018: 216-221). Dolayısıyla duyguların baskın gelmesinin şiddet ve sonuçları kapsamında etkileri fazladır. Çünkü duygular ve duygusal ihtiyaçlar, şiddet açısından karşı tarafa baskı uygulamanın bir sonucu olarak yaşanabilir (Bayer, 2018: 218-219).

Karşılıklı ilişkilerde yaşanan şiddet olayları, farklı etkileşim alanlarında etkisini daha çok göstermektedir. Böyle bir durumda şiddet, ortak bir iş için bir araya gelen insanları ifade etmekle birlikte günlük hayatta karşılaşılan bütün insanları da aynı ölçüde etkileyen bir konu olarak kabul edilmektedir. Kompleks ilişkilerin sonucunda şiddet faktörü, çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Özellikle de psikolojik açıdan yıpranmaların yaşanmasına da aynı ölçüde etki göstermesinden dolayı öne çıkmaktadır (Kılıçaraslan ve Parmaksız, 2020: 921-922). Karşılıklı ilişkilerden kaynaklı sorunlar, çok yönlü olarak

yaşanabilir. Şiddetin nasıl ortaya çıktığının bilinmesi ve nedenlerinin tespit edilerek toplumsal açıdan sorunların yaşanmasının önlenmesi gerekmektedir (Atakay, 2014: 1).

Şiddet, karşılıklı ilişkilerde tek taraflı olmaksızın aynı anda iki tarafın da şiddete yönelimiyle de yaşanabilir. Örneğin eşler arasında şiddet, karşılıklı bir şiddete neden olabilecek düzeyde meydana gelmektedir. Başka bir açıdan şiddet, eşler arasında şiddetin mazur görülmesine dayalı olarak da ele alınmaktadır. Böyle bir açıdan şiddetin kaynaklarında toplumsal sorunların artış gösterebildiği ve karşılıklı ilişkilerden kaynaklı problemlerin de yaşanabildiği ifade edilmektedir (Güven, 2010: 4).

Özellikle kadının erkeğe uyguladığı şiddet, toplumsal zeminde kabul edilmemektedir. Diğer yandan kadının erkeğe şiddet uyguladığının benimsenmesi, erkek egemen toplum açısından ciddi sorun oluşturan konulardan biridir. Öyle ki erkekliği ve erkek üstünlüğünü tehdit eden bu tür gelişmeler, şiddetin daha çok artmasında da önemlidir. Bunun nedeni özellikle şiddet sorunlarının yaşanmasından ve toplumsal açıdan problemlerin daha çok artmasından kaynaklıdır (Adak, 2013: 2). Ancak karşılıklı ilişkiler, bu durumlarla sınırlı değildir. Hecinslerin etkileşiminde özellikle kaliteli ilişkilerin kurulması ve işbirlikçi şekilde çalışılması öne çıkmaktadır.

Şiddete maruz kalan gruplar genel olarak korunması ve hakları savunulması gereken gruplardır. Şiddet gören kadınlar, çocuklar ve yaşlılar tüm toplumlarda dezavantajlı gruplar arasında bulunmaktadır. Bu grupların korunması yalnızca fiziksel şiddetten korunma ile sınırlanmamalı, onlara yönelik her çeşit şiddet eylemini kapsayacak şiddeti önleme paradigmaları geliştirilmelidir. Bu bağlamda şiddet konusu asla dar bir çerçevede değerlendirilmemeli, renk ırk inanç, sosyal statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin topyekûn bir bakış açısı oluşturulmalıdır.

Koruma bilinciyle oluşan şiddete örnek olarak annenin çocuğunu korumak amacıyla şiddete başvurması verilebilir. Koruma bilincinden kaynaklı şiddet sorunlarının yaşanmasını önlemek amacıyla yasal korumaların daha etkin şekilde geliştirilmesi ve toplumsal açıdan değerlendirmelerin de aynı düzeyde sağlanması elzemdir. Koçöz (2011: 246) çalışmasında koruma ve uygulama konusunda insan haklarının yasal çerçevede düzenlenmesi, kanunlarla yaptırımlara dayanan ve koruma prensibini öne çıkaran konuları

ele almıştır. Şiddete uğrayan kurbanlara ilişkin korumanın gerekliliği, güçsüzleri korumaya çalışanların uyguladıkları şiddeti de azaltma odaklı bir girişimdir.

2.2. Destan Kavramı

Destan kavramı, sözlü gelenek ortamında yaratımı halk diliyle olan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi ile birlikte söylenen tahkiyeye bağlı uzun şiirlerin genel adıdır. Kısaca sözlü gelenekteki edebiyat eseri olarak ifade edilebilir. Edebiyat eserinin bulunmadığı yerde destandan da bahsedilemez. Türk destan araştırma ve çalışmaları genel bağlamda unutulmuş destanların kalıntıları üzerine olabilmektedir. Destan, çeşitli kaynaklara sahip olarak günümüze ulaşan türlerden biridir. İslâmiyet'in kabulünden sonra Farsça kökenli olan “dâstân” kelimesi, “efsane, mesel, hikâyet-i güzeşteğân” anlamında da kullanılmıştır. Türk destanı bu kavramı karşılamak amacıyla bazı terimleri kullanan kaynaklara yönelmektedir (Oğuz, 2003: 5; Oğuz, 2004: 130). Destan kavramı tarihsel süreçte terim anlamı ile farklı şekillerde kullanılmıştır. Edebiyat geleneklerinde bu kavram hem anonim ürünlerde hem de olağanüstü kahramanlık anlatılarında karşımıza çıkar. Aynı şekilde âşık şiirinde heceyle söylenen bir şiir türünün de adıdır (Oğuz, 2003: 5-6).

Destan, Batı literatüründe “epope”, Türk dünyasında “epos” olarak adlandırılır. Destan, bir ulusun, boyun ya da milletin hayatında tam anlamıyla estetik bir şekil kazanamamış eserdir ve efsanelerden sonra en eski halk edebiyatı mahsullerinin arasında yer almaktadır. Sözlü geleneğin parçası olarak anonim mahsuller, zaman ve mekân içerisinde kahraman ve bilge şahsiyetleriyle öne çıkmaktadır. Gerçek hayatlara bağlı teşekkül eden destan, kahramanlık hikâyeleridir (Elçin, 1986: 72).

Destanların edebi ve geleneksel türler bağlamında yeri ve önemi, olağanüstü öyküler olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Zengin içerikler ve uzunluklar, edebî değerlerin yanı sıra kültürel bağlamlar ve işlemlerden de kaynaklı bir özelliğe sahiptir. İnsanların sınıf kimliklerini algılama, toplumdaki değerleri ortaya çıkarma gibi birtakım konular, insani ve kahramansal çabalar gibi bazı değer öğeleriyle birlikte daha çok ilişki içerisinde. Önemli şahsiyet ve destansı olaylar, bilinçli bir toplumsal sınıfın da oluşturulmasında önemli bir boyut kazanmaktadır. Bu nedenle destan, insanların beğenisi

ve onayı olmadan bir hikâyenin bu şekilde ele alınamayacağını göstermektedir (Honko, 2009: 105).

2.2.1. Türk Destanları ve Özellikleri

Toplumun inancı, gündelik yaşamı ve tarihi kapsamında birçok bilgi sunan mitler, yalnızca kahramanlık teması ile tanrıların anlatıldığı hikâyeler değildir. Toplum kültürü açısından önemi, toplumun eski ve yeni hayatı hakkında bilgi verme, bazı âdetleri anlaşılır düzeye ulaştırma vb. üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk mitolojisi ve Türk destanları arasında tema benzerlikleri vardır. Bu bağlamda yaratılışın yanı sıra göç, türeyiş gibi konular destan ve mitlerde çokça karşımıza çıkar (Fidan, 2019: 1-5).

Örneğin; Oğuz Kağan destanında, kağrı araba icadı anlatılırken Kanglı boyu ile ilişkilendirilen bir anlatım vardır. Burada “tekerlekli araba”, yani “kağrı” anlatımında destandan kesit şöyle verilebilir:

“Oğuz’un askerleri, beyleri bütün halkı
Düşmanda ne bulursa toplayıp hep aldı
Atlar ile öküzler, katırlar az gelmişti
Yığılmış yükler ise ta dağları geçmişti
Oğuz’un bir eri vardı, akıllı, tecrübeli,
Barmaklığı-Cosun-Billig, yatkındı işe eli
Bir kağrı arabası yapıp koydu içine
Oğuz’un bu ustası devam etti işine,
Kağrıyı çekmek için canlı öne koşuldu
Cansız alıntılarda üzerine konuldu.
Oğuz’un beyleriyle halkı şaşıtlar buna,
Onlar da kağrı yaptı özenmişlerdi ona.
Kağrılar yürür iken derlerdi: ‘Kanga! Kanga!’
Bunun için de dendi bu halka ‘Kanga’
Oğuz bunu görünce güldü kahkaha ile
Dedi: ‘Cansız! çeksın canlılar Kanga ile
Adınız Kangalug olsun, belgeniz de araba’

Bıraktı onları gitti başka tarafa.” (Yakıcı, 2003: 415).

Destanlar, tarihi yönü kadar fikir ve sanat açısından da değer taşımaktadır. Fikir ve sanat hayatına bir kaynak olarak destanlar, özellikle de mitoslardaki düşünceyi barındırır. Eski Yunan’dan başlayarak mitoslar, destanlar birer kültürel kaynak görevini üstlenmişlerdir. Yunan tiyatrosunda en tanınmış eserlerin verilmesinde mitoslar önemli rol oynar. Yunan tanrılarının öyküleri resim, müzik gibi sanat alanlarında da öne çıkar (Özmen, 1998: 61-62).

Destanlar, tarihsel süreçte birtakım ürünlerin yer aldığı konular çerçevesinde şekillenmektedir. Tarihi olay olarak aktarılan ve gösterilen temel konular, destanda kendine yer bulur. Destanî eserlerin ele alınış şekilleri, konu ve biçim açısından özellikle de tarihi ve edebi iki ayrı konseptle desteklenmektedir. Destanlardaki olaylar gerçekte mevcut olan olaylarla aynı değildir. Bu tür olayların fantastik unsurları çevreleyici tarzı, gerçekte kendi arzularını temsil eden karakterlere ve kişilere yöneliktir. Bu nedenle destanlar, devrin romanları olarak görülebilir (Demirel, 2015: 13-15).

Destanın yaratılmasında toplumun “destan devri” denen bir dönem yaşaması gerekmektedir. Böyle bir dönemde mitolojik unsurların toplum hayatına etkisi kuvvetle sürmekte, alp tipi ideal tip olarak öne çıkmaktadır (Oğuz, 2003: 7). Tarih öncesinde tanrı, tanrıça, yarı tanrı gibi kahramanları konu alan şiirler olarak tanımlanan destan, tarihi vakaları aktarmada etkilidir. Türk edebiyatını destanla birlikte başladığı kabul edildiğinde tarihi gelişmeleri ilk olarak aktaran eserler destanlardır. Aynı zamanda destanların oluşma sürecinin açıklanması sırasında tarihi seyrin esas alındığı belirtilebilir (Yakıcı, 2003: 411-413).

Buna göre destanlarda tarihi olaylar ve kahramanlar anlatılırken milletin bilincinde ortak bir değer oluşturulduğu vakidir. Tarihi gerçeklerin ise doğru şekilde nakledilmesi durumu destanlar açısından her zaman geçerli değildir. Dolayısıyla destanlar, ortak değer ve kabuller olarak görülmele birlikte anlatılan olayların ilgi çekici bir biçimde aktarılmasını da gerektirmektedir.

Destanların tarihi, mizahi ve sosyal yönleri bulunmaktadır. Destan, özellikle tarih yazımı sırasında tarihin karanlıkta kalan yönlerine ışık tutulması amacını taşır. Bu bağlamda destanlar, ulusların tarih sahnesine çıkışlarını anlatması dolayısıyla öne çıkmaktadır. Genel olarak destanlar, bir milletin kendi kültürel doku ve değerlerini yansıtır (Turan, 2000: 45).

Toplumun veya milletin hamisi ya da lideri olarak görülen kahramanlar, mutlaka soylu olmalarına dayanan prensiple aktarılır. Tarih öncesi döneme ait olan konuların aktarılmasında, yaşanan gelişmelerin önem kazandığını söyleyebiliriz. Destan kahramanlarının çoğunluğunun soylu bir kökene sahip olduğu bilinmekle birlikte Türk destanları, kahraman tiplerini aktarmada öncelikle sosyal durumlar ve gelişmeler üzerinde durmaktadır (Kara Düzgün, 2012: 13-15).

Bir milletin başından geçen farklı hadiselerin anlatımları, destanları çeşitli gruplarda incelemeyi gerektirmektedir. Buna göre destanların en önemli özelliği fikir ve sanat hayatı için kaynak oluşturmasıdır. Diğer yandan destanlar hangi türde anlatılırsa anlatılsın önemli olan husus, sadece o millete özgü bir tanımlayıcı olmamasıdır (Akın, 2008: 18-21).

Milletin yaşadığı ve insanlar üzerinde önemli izlenimler bırakan anlatımların tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte destanlar kendi içerisinde çeşitlenir. Örneğin aşk destanları, kahramanlık destanları... (Çapraz, 2018: 106-107). Bu bağlamda icra edilen destan konusu, dönemsel detaylarla birlikte aktarılabilir. Ancak genel olarak destanları önemli yapan faktör, olağanüstü bir anlatımla sunulmasına ve toplumun yaşadığı birtakım olayların işlenmesiyle ilişkilidir. Bu durum gerçekçi olayların kurgulanmasını gerektirir.

Doğal destan, toplumları etkileyen önemli ve büyük olaylardan doğmuştur. Bu nedenle de kahramanlar genellikle insanüstü yaratıklardan oluşmaktadır. Bu durum bir destanın doğal gerekliliği olarak ifade edilir (Akın, 2008: 8). Yapay destanlardan farklı olarak tarihi bilincin yüceltilmesi durumu söz konusudur. Yapay destan, daha gerçekçi şekilde temayı işler, gündelik yaşama yakın şekilde aktarılır. Bu tür destanlarda savaşlar, doğal afetler karşısında duyulan endişeler, bir kişi tarafından halka anlatılmaktadır (Akın, 2008: 8).

Asya'nın farklı bölgelerinde yaşamış Türk boyları arasında oldukça çeşitli destanlar vardır. Ancak genel olarak bilinen, bu destanların sonraki dönemlerde yazıya geçirilmesi hususudur. Destanlar genel olarak İslamiyet öncesi destanlar ve İslamiyet sonrası destanlar olmak üzere iki ayrı şekilde sınıflandırılmaktadır (Tüfekçioğlu, 2006: 5-6). Bu destanlar ise şu şekilde gruplandırılır (Akin, 2008: 33-320): İslamiyet öncesi destanlar: Yaratılış destanı, Saka destanı, Oğuz Kağan destanı, Atilla destanı, Köktürk destanı, Uygur destanları. İslamiyet sonrası destanlar: Satuk Buğra Han destanı, Manas destanı, Dede Korkut destanı, Cengiz-Name, Timur ve Edige destanları, Seyid Battal Gazi destanı, Danişmend Gazi destanı, Köroğlu destanı.

Bilimsel çalışmalarda destanlar farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırma genel olarak konularına, dönemlerine, anlatım özelliklerine göre yapılır. Burada en genel sınıflandırma ise İslamiyet öncesi ve sonrası şeklindedir. Türk toplumlarında kahraman mücadelesinin anlatılmasında, onların olağanüstü özelliklere sahip olmaları, destanlarda merkezi konumda bulunmalarına zemin hazırlamıştır (Sevindik, 2017: 94-96). Destansı anlatımlar kapsamında olay aktarımları bu yönde değişmektedir. Destanlarda zengin anlatımlar öne çıkmakla birlikte Türk milletinin dini, fazileti üzerinde durmakta, milli kahramanlık maceraları ele alınmaktadır (Banarlı, 1971: 1).

İslamiyet'ten önceki Türk destanlarında göç teması da vardır. Başka bir örnek ise Saka destanı için verilebilir. Bu destandaki kahraman Türklerin tarihte bilinen en eski ataları olarak kabul edilmektedir. İki ayrı şekilde gruplandırılan bu destan, Alp Er Tunga parçası ile su parçasından oluşmaktadır. Destanda savaşların anlatıldığı ve şiddet konularından örneklerin görüldüğü belirtilebilir:

“Tangut askerlerini üşümüş iken vurdu
O, kişilerin işiyle alay etti
Atlarım askerlerini armağan etti
Tutsak olup baş eğdi
Katunsini, bağırdı, çağırdı
Tangut beyi ile düşman oldu
Kan aktı, çağladı

Boyunlarından kızıl su aktı
Tangut beyi hile yaptı
Ölüm sepetine vurdu
Kardeşleri ‘oh olsun’ dediler
Düşmanları sevindi.” (Akın, 2008: 72-73).

Savaş konularının işlendiği ve olayların etkileyici bir şekilde anlatıldığı destanların mevcut olduğundan bahsedilebilir. Aynı zamanda anlatımlarda yoğun duyguların da öne çıktığı belirtilebilir. *Divânu Lûgat-it Türk*'te Alp Er Tunga destanından alınan aşağıdaki parça aynı zamanda sagu-ağıt özellikleri barındırması bağlamında söz konusu duygu yoğunluğunu göstermektedir:

“Alp Er Tunga öltü mi,
Issız ajun kaldı mı?
Ödleğ Öcin aldı mı?
Emdi yürek yırtılır...

Ödleğ yarağ közetti
Oğrun tuzağ uzattı
Bagler bagin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur!

Ulaşıp eren börleyü
Yırtar yaka urlayu
Sıkırıp üni yorlayu
Sıgtap közü örtülür.

Begler atın urgurup
Kadgı anı turgurup
Mengzi yüzü sargarup
Körküm angar türtülür.” (Akın, 2008: 73-75).

Destan parçası incelendiğinde anlatılan olaylarda savaş konularının ön planda olduğu görülecektir. Dolayısıyla Türk destanlarında İslamiyet öncesi dönemin savaşları ve değer yargıları ele alınmıştır. İslamiyet sonrası Türk destanları, İslamiyet öncesi destanların etkilerini ve özelliklerini taşır. Örneğin Dede Korkut hikâyelerinde işlenen konular, genelde hayatidir ve beşeridir. Battalnâme, Saltuknâme gibi destanlarda ise dini ifadeler yer almakla birlikte kahramanlık konularının işlendiği de vakidir. Yine bir başka konu, bazı destanların hangi döneme ait olduğunun tartışmalı olmasıdır. Manas destanı bunlardan biridir. Ancak İslamiyet sonrasına ait olduğu düşüncesine ilişkin kanıt, Manas'ın İslamiyet'i yaymak için mücadele eden bir kahraman olarak görülmesine dayanmaktadır. Ancak yine bu destanda, İslamiyet öncesinden kültür, inanç ve kabuller de görülmektedir (Tüfekçioğlu, 2006: 10-11).

İslamiyet'i kabul eden Türklerin ürettiği metinlerde, toplumsal değişmeye bağlı olarak yeni motifler oluşmuştur. Yeni motiflerin doğmasına ortam hazırlayan gelişmeler, İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarının konularının tamamında görülmektedir. Bu destanların amacı dini propagandadır (Gümüštepe ve Ayaz, 2018: 77). İslamiyet sonrası Türk destanları, din ve millet adına savaşan insanlara yol gösterme, rehberlik etme, gafletten uyandırma vb. hususlar üzerine odaklanmıştır. Bu bağlamda kahramanların yardım eden, ikaz eden özelliklere sahip oldukları söylenebilir. Din uğrunda canını feda eden kahramanlar da aynı şekilde görülmektedir (Çelepi, 2020: 124).

Çeşitli özelliklere sahip olan destanları farklılaştıran ve özel kılan, destansı anlatımlarla birlikte kahramanların davranışlarının ön plana çıkmasıdır. Uygun arkadaşın genelde kahramanların eşi olduğu ve yine alpların güç açısından kendileriyle denk olan kızlarla evlendikleri aktarılmaktadır. Bu tür özelliklere sahip olan kahramanlar savaşlara yalnız gitmektedir. Aynı zamanda kırk yoldaşlarının olduğu da caridir. Alplık müessesesi, Türk mefkûresinin yansıması olarak anlatılmaktadır. Aynı zamanda Türk tarihinde de çok sayıda kağanın ismi ya da unvanında alp geçmektedir (Öztürk, 1980: 46-47).

Destanların dil özellikleri incelendiğinde, genel olarak yalın bir anlatıma sahip olduğu ifade edilebilir. Yine destanlarda dilin özel bir tabaka görevi üstlendiği söylenebilir. Türk dilinin hazinesi, dilin gelişme yollarında, onların birbirleriyle ve başka dünya dilleriyle temasını etkilemektedir. Bu nedenle aradan uzun bir dönem geçmesine rağmen

destanlar, zengin dil kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Genel olarak Türk destanları hem edebi hem de tarihsel açıdan gelişmiş niteliklere sahiptir (Akın, 2008: 7-8). Destanların bir diğer özelliği, şiirsel bir anlatımla aktarılmasıdır. Temel konunun anlatıldığı bölüm, farklı epizotlarla birlikte bir bitiş kısmı ihtiva eder. Dil, bir bütünlüğe sahip olan ve sosyal açıdan ruhu aksettiren özelliklerdedir. Destan sözlü ya da yazılı olabilir (Yetiş, 1986: 202-206).

Destanlarda konuların işlenme şekli, şiirsel ve anlatsal tarzlarla karşımıza çıkar. Dolayısıyla destanlar, anlatım teknikleri ve metotları açısından belirli özelliklere sahip olmuştur. Destanların karakteristik özellikleri üzerinde de durulabilir. İslamiyet'ten önceki ve sonraki destanlarda konuların işlenme şekillerinde farklılıklara rastlanır. Özellikle İslamiyet'ten önceki destanlarda kurttan türeme, bozkurt, at, gökten inme dikkat çeker. Savaşlar, isyanlar, ekonomik sorunlar da aynı şekilde destanlarda çok sık görülür. Bu konuların anlatımında destansı özelliklerin oluşturulması, milletlerin siyasal durumları ve sosyal yönleriyle bağlantılıdır.

Türk destanlarındaki tematik farklılıklar, kullanılan motifleri ve araçları da değiştirmektedir. Örneğin Yaratılış destanında kullanılan su motifi, sıkça karşılaşılan bir motiftir. Örneğin Sümerlerde evrenin yaratılışı anlatılırken ilksel denizden söz edilir. Buna göre denizin oluşması hakkında bir bilgi bulunmazken devamında kozmik dağın ve insanın yaratılışı anlatılır. Burada kullanılan motifler, anlatımı güçlendirmede bir araçtır ve destanın konusunu ilginç kılan hususlardır (Fidan, 2019: 4).

Başka bir örnek ise Altay destanlarından verilebilir. Burada hükümdarların genelde nehir kaynaklarında oturduklarına inanılmasından dolayı nehre kurban sunulur. Kıpçaklar ise suya Tanrı vasfını vererek İrtiş Nehri'ni Tanrı şeklinde düşünmüşlerdir (Uraz, 1994: 182). Cengiz Han'ın suyun kirletilmesine yasak koyması, suya atfedilen kutsal bir yönün olduğunu göstermektedir. Bu nedenle destanlarda kullanılan motifler, su, ateş, dağ gibi birtakım unsurlara atfedilen üstünlük ve inancı kapsar.

Destanlarda kullanılan motiflerden diğeri ise renktir. Örneğin beyaz renk, kurtarıcı ve göksel motiflerden biri olarak Türk destanlarında kullanılmaktadır. Cüveyni'nin eseri *Tarih-i Cihanguşa*'da yer alan Uygur Göç Destanı'nda Buku Han'a sefer öncesinde

rüyasında verilen yeşim taşı, yaşlı kişinin beyaz içinde giydiği bilgisiyle birlikte okuyucuya aktarılmaktadır. Beyaz rengin kutsal bir alana atıf yapması, beyazın olduğu rüyaların güzel haberlere yorumlanması söz konusudur. Eski Türk inancında karşımıza çıkan hususlardan bir diğeri kutsal olan beyaz dişi geyiktir. Burada deniz ilahesi olarak kabul edilen geyik, kutsal bir varlıktır (Erkoç, 2017: 42-43). Destanlar, farklı renklerin farklı anlamlara geldiği motifleri sık bir şekilde kullanmaktadır.

Yine kara (siyah) renkle ilgili betimlemeler destanlarda dikkat çeker. Beyazın kutsal oluşu, masumiyeti temsil edişi kadar bu renk de kötülükleri ve uğursuzlukları simgeler. Aynı zamanda ölümü de temsil eden siyah renk, yeraltı tasvirlerinde birçok defa kullanılmıştır. Örneğin Erlik, Tanrı Ülgen tarafından yaratılmıştır. Tanrı ile eş tutulan, ancak kibir, hırs gibi özellikleri nedeniyle cezalandırılarak yer altına gönderilen Erlik, Türk sanatında siyah ile tasvir edilir (Fidan, 2019: 95-96). Bu kapsamda kutsallık atfedilen ya da toplumun yaşam şeklinde ifade bulan motiflerin kullanımı, destansı anlatımları zenginleştirmektedir.

2.2.2. Sibirya Sahası Türk Destanları

Sibirya bölgesi, Asya kıtasının kuzeyinde bulunan yerlerden biridir. Sibirya Asya kıtasının yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Sibirya adı, Ural dağları doğusunda yer alan Tobol, İrtiş, İşim, Obi ırmaklarını içine alan Altay dağlarına kadar uzanan bölge için kullanılmaktadır. Sibir coğrafi terimi genel bağlamda Rusya'nın Türkistan ve Kafkas sömürgelerinin yanı sıra, Asya'daki sömürgelerin tamamını da kapsayan bir terim olarak kullanılmıştır (Devlet, 2002: 23-30; Bal ve Kayabaşı, 2019: 421).

Sibirya sahasında tarihsel olayların incelenmesi açısından destanlar, oldukça önemli bir yere sahiptir. Toplumun değer yargılarının geliştirilmesi, ayakta tutulması ve aktarılması bu anlatılar aracılığıyla gerçekleşmiştir (Atasever, 2018: 70). Bu bağlamda destanlar, olayların aktarılma biçimini tarihsel süreçte etkin kılma hedefini temel alan unsurları çevrelemektedir. Dolayısıyla destan, tarihin öne çıkardığı konuları detaylı ve akıcı bir anlatıma kavuşturmayı hedeflemektedir. Dilek (2010: 46) çalışmasında da ifade ettiği üzere Sibirya sahasında yaşayan Türk boylarına ait destanların muhteva ve motifleri önemli bir yere sahiptir. Mitolojik unsurlar, yeraltı ve gökyüzü dünyalarıyla olan ilişkiler

gibi birtakım temalar, Sibiry sahası destanlarında karşımıza çıkar. Ayrıca destanların dinleyici üzerinde oluşturduğu etki, ahlaki tavsiyelerin de öne çıkarılması üzerinedir.

Sibiry sahası Türk destanlarında kadınların konumu dikkat çekicidir. Toplumda kadınların erkeklerin çok gerisinde oldukları kanaati hakimken, bu destanlarda durum tam tersi şeklindedir (Bal ve Kayabaşı, 2019: 419).

Türk tarihi, edebiyat ve kültürü açısından bakıldığında Sibiry sahası Türk destanları içerisinde Altay, Hakas, Şor, Tuva ve Yakut-Saha destanları sayılabilir. Bu destanlarda işlenen epizotlar ve motifler genel olarak şöyledir (Ulüşık, 2018: 93): 1. Kahramanın doğumu, 2. İsim alması, 3. Atının, silahlarının ve giysilerin bağışlanması, 4. Bir yakının -ve bunun özellikle de eş veya kız kardeş olması- genellikle yeraltına kaçırılması, 5. Yolculuğa hazırlık aşaması, 6. Yeryüzündeki engellerin aşılması, 7. Evlenilecek kızla tanışılması, 8. Yeraltına açılan geçide ulaşılması, 9. Yeraltına iniş süreci, 10. Yeraltındaki engellerin aşılması, 11. Erlik önünde bulunan engellerin de aşarak saraya ulaşılması, 12. Erlik ile savaş süreci, 13. Zaferin elde edilmesi ve Erlik'e yemin ettirilmesi, 14. Kaçırılan esir haklarının ve yakınının kurtarılması, 15. Yeryüzüne ulaşılması, 16. Evlilik ve toyu.

Bu destanlarda olay örgüsü ve kahramanların özellikleri bağlamında bir kurtarıcının beklendiği, ahlaki öğütlerin verildiği, tanrısal yaratıcının öne çıktığı anlatım detayları bulunmaktadır. Kahramanın mitolojik macerasında birtakım özellikler, onları daha değerli kılmaktadır. Kişinin halktan biri olması ve kurtarıcıyı simgelemesi gibi birtakım özellikler, Sibiry sahası Türk destanlarının tipolojisinde yer alır. Bununla birlikte özelleştirilmiş konuların işlenmesi de önemli bir yere sahiptir. Örneğin Sibiry'daki halk hekimliği bunlardan biridir. Bir diğer özel konu, evlilik temasına ilişkindir. Eş adayı kızın erkekte aradığı genel özellikler, toplumsal cinsiyet algısıyla bağdaştırılarak aktarılmaktadır (Atnur, 2010: 51; Atasever, 2018: 71; Ulüşık, 2018: 94).

Sibiry sahası içinde Altay destanları, sözlü ve yazılı edebiyatta Sibiry için en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Özellikle de mitlerin önemli kaynaklarından biri olması, zamanla fonksiyon değişikliklerine maruz kalmasına ilişkin değerlendirilir. Çünkü mitoloji, yalnızca sözlü ve yazılı kaynaklarla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra toplumsal

kültürün de özünü oluşturmaktadır. Mitolojik inanç sistemlerinin insanların yaşamları üzerindeki etkileri ve Altay destanlarında bunların görülmesi, genel bağlamda toplumun kültür yapısını temel alan konuların destan anlatımlarında yer aldığını göstermektedir (Bal ve Kayabaşı, 2019: 421-422). Bunun yanı sıra destanlarda genel olarak işlenen konular arasında kurtarıcı ilişkisinin kurulduğu, gökyüzü ve yeraltı tanrılarına temas edildiği görülmektedir. Bu tanrılar ise şöyle ifade edilebilmektedir (Dilek, 2010: 47): Gökyüzü tanrıları: Ülgen, Ülgen Biy, Üç Kurbustan, Ak Bırkan. Yeraltı tanrıları: Erlik, Erlik Biy, Bos Erlik, Bos Kaan, Aday Erlik.

Yeraltı ve gökyüzü tanrılarının insanlar gibi evleri bulunmakla birlikte aileleri, yıkları, otlakları da vardır. Yeraltı tanrılarının daha çok işlendiği, bunun ise özellikle yeraltında kahramanlıkların gösterilmesiyle ilgili olduğu belirtilebilir. Altay destanlarından bazıları şunlardır (Uluişik, 2018: 149-190): Ak Biy destanı, Ak Tayçı destanı, Canar destanı, Er Samır destanı, Erke Koo destanı, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanı, Kan Sulutay destanı, Katan Kökşin ile Katan Mergen destanı, Kökin Erkey destanı, Maaday Kara destanı, Ölöştöy destanı, Şulmus Şunı destanı.

Altay destanları konu ve içerik açısından oldukça zengindir. Olağanüstü tasvirler ve detaylar anlatımı süsler. Örneğin Altay Buuçay destanında kahramanın atı, gökyüzüne bazı zamanlar tek başına da çıkmaktadır (Dilek, 2002: 225). Bunun yanı sıra destanlarda önemli detaylar arasında şiddet tipolojisinin de fazlaca kullanıldığı vurgulanabilir. Örneğin Ak Biy destanında zehir kusma, ölümden kurtulma, savaşın başlaması, canını istemesi, boğanın başına vurması gibi anlatımlar oldukça fazladır (Uluişik, 2018: 149). Altay destanlarında tasvirler, olağanüstü motiflerle zenginleştirilen anlatımla şiddetin etkileri ve sonuçları da okuyucuya hissettirilir.

Sibirya sahası Türk destanlarının birbiriyle benzerlik gösterdiği ve bunun da konu, şekil ve üslup açısından olduğu söylenebilir. Bu yönde benzerlik gösteren destanlar ise Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanlarıdır. Hakas destanlarında genel olarak kahramanlar, toplumda huzuru ve refahı sağlamak için kötü ruhlarla ve olağanüstü yaratıklarla mücadele etmektedirler. Yeraltında ve yeryüzünde gerçekleşen mücadelelerden yola çıkıldığında, kahramanlar, atları, arabaları, arkadaşları vb. birlikte mücadeleyi gerçekleştiren kişilerdir. Bununla birlikte sıklıkla öldürülme, yaralanma gibi olaylar meydana gelebilir (Atnur,

2010: 53-54). Bu yönüyle Hakas destanları, şiddet olayları ve kahramanların olağanüstü özellikleriyle ön plana çıktığı görülmektedir. Han Mirgen destanı, Huban Arıĝ destanı Hakas destanlarına örnektir.

Hakas destanlarında işlenen konulardan biri, yarışmadır. Yarışmak için gelen gençler arasında şiddete yönelik unsurlar önemli bir rol oynamaktadır. Han Mirgen destanında Sarıĝ Han kızı Salaaçın Arıĝ için düzenlenen yarışmada, gençlerin yarıştığı ve kavganın da yaşandığı görülmektedir. Örneğin yarışmak için gelen gençler için destandan bir örnek şöyle verilebilir:

“Önce gelen atlar
Kıl (kadar) zayıfladı.
Sonradan gelen atlar
Tam kıvamına (kadar) zayıfladı.
Pay Sarıĝ Han, yarış yapacaksan,
Neden yapmıyorsun?
Yoksa beklediğin başka alp daha mı var?
Bu ülkeye gelecek, ulaşacak at daha var mı?
Bunca toplanan alp için yarışma yapmadan,
Kızını parçalara ayırıp mı vereceksin?” (Kartal, 2016: 99-100).

Hakas destanlarında şiddet görünürlüğünün arttığı yerlerden biri yarışmalardır. Bu şekilde eğlence için değil de yarışma için gelen gençlerin fazla olduğu görülmekle birlikte, silah ya da mızrakların birbirine vurulmasının da müsabakada aktarılan olaylardan biri olduğu anlaşılmaktadır:

“Kapısını örtüp, ekipmanını hazırlayıp
Donanımını donanıp
Ak saray evden geri dışarı çıka geldi:
Altın at direğinin tam yanında duran
Oy sara atın yanına yürüyerek gelip
Aralıklı bir daĝ silsilesini gözleyip
Albat halkın arasından

Yandan yana sallanarak geçmekte,
(Atını) hızlı bir şekilde rahvan götürmektedir.
Aralıklı bir dağ silsilesine çıkıp geldi
Söz ile söz atıştırıp,
Karşılıklı konuşma esnasında tartışmaya başladılar.
Mızrak ucuyla esenlikler dilendi,
Kılıçların başlarıyla saygılar sunuldu,
Yaka ve baştan kapışıp
At başının üzerinden
Kavga ederek vardılar.
Omuz ve baştan tutuşup
Sırt ve baştan kapışıp
Kavgaya başladılar.” (Kartal, 2016: 100).

Şor destanlarında kahramanın yer altına inmesi detaylıca ele alınır. Ayrıca gökteki dokuz kat ve tek yaratıcıdan bahsedildiği de görülür. Sayı değerleri ile tanrıların güçleri arasında bir paralellik oluşturulduğu da dikkatleri çekmektedir (Abdurrezzak, 2014: 94-95). Şor destanlarında dikkat çeken unsurlardan bir diğeri, kutsal birer varlık olarak kabul edilmiş olan Ülgen ve Erlik isimleridir. Destanlarda etkili bir anlatım için, inançla bağdaştırılan ve kutsal varlıklarla bütünleştirilen unsurlar vardır (Davletov, 2019: 160). Şor destanlarında çocuksuzluk konusu, şiddet olaylarının yaşanmasına ortam hazırlayan kahramanlıklar gibi çok sayıda örnekleri çevrelemektedir (Teke, 2020: 60). Şor destanlarından bazıları şunlardır (Uluşık, 2018: 199-213): Ak Kağan destanı, Altın Ergek destanı, Altın Sırık destanı, Altın Tayçı destanı, Aran Taycı destanı, Ay Mögö destanı, Kapan Arğo Ablalı Kağan Mergen destanı, Kağan Kes destanı, Kartıga Pergen destanı.

Şor destanlarının oldukça geniş kapsamda öldürme, yaralama gibi şiddet olaylarını içerdiği söylenebilir. Şor destanları, Şor halkının manevi hayatında evrensel nitelik taşıyan ve zengin bölümlere sahip olan detaylarını çevrelemektedir. Bu destanlarda insan temasının öne çıktığı ve mitolojilerden de yararlanan anlatımların yaygın olduğu görülmektedir. Epik anlatım tarzı farklı araçlara ve biçimlere dönüşmektedir (Okkalı, 2007: 101-102). Bu bağlamda Şor destanlarında anlatım şekillerinin daha gerçekçi temelde aktarıldığı ifade edilebilir.

Sibirya sahası Türk destanları arasında Tuva destanları, şiddet olayları ve örneklerini bolca bulundurur. Düşmanların olduğu bir ortamda kahramanlıkların gösterildiği, kötü ruhlu yaratıkların hayvanlara dönüştürülerek anlatımların mitolojik tasvirlerle desteklendiği görülmektedir. Burada aynı şekilde kahramanın bir sineğe dönüşerek olayı gözlemlemesi ve düşman arasına katılması detayı yaygındır. Örneğin Tun-Karatı Haan, sineğe dönüşerek ayın ortasında kendine gelecek olan gelinini gözlemlemeye çalışır. Bu süreç ise destanda şöyle aktarılmaktadır:

“Tun-Karatı-Haan büyük ağaca
Dünyayı dolanıp
Cihanı dönüp yazıp
Çaylağı, şahini bırakmış da
Bıdaakay atanın yolunun ortasındaki
Ağaca yapıştırıp takıvermiş.
Ata da o ağacın yanından
Fark etmeden geçip gitmiş.
Kızı arkasında kalıp
O ağaçtaki yazıyı okuyup
Orada kalıvermiş
Tun-Karatı-Haan hepsinin okunacak
Zamanını düşünüp
Sineğe dönüşüp yetip gelip
Ağacın altında dinlermiş” (Metin, 2018: 86-87).

Bu bağlamda Tuva destanlarında mitolojik betimlemelerin yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Tuva destanlarından birkaçı şunlardır (Uluişik, 2018: 222-261): Alday Buuçtu destanı, Aldın Kurgulday destanı, Bayan Toolay destanı, Boktu Kiriş Bora Şeeley destanı, Erelzey Mergen Haragalzay Mergen alışkılar destanı, Han Şilgi Atlı Han Hülük destanı, Tanaa Herel destanı, Ton Aralçın Haan destanı.

Hakas destanlarında olduğu gibi Tuva destanlarında da yarışmaların ele alındığı görülen unsurlardan biridir. Yarışın kazanılması için kahramanların mücadele etmesi

konusu öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Tuva destanlarında kültürel unsurların ve bölge halkının ele alınış şekilleri de farklıdır. Örneğin Tuva destanlarında henüz doğmamış evlat için de eş tayininin yapıldığı ve gelin alındığı görülmektedir (Kartal, 2016: 100). Dolayısıyla destanlarda bölge halkının inançları, kültürleri, gelenekleri gibi konulara yönelik bilgiler bulunmaktadır.

Yakut-Saha destanları Türk destancılık geleneği içinde özgün bir yer tutar. Oldukça hacimli anlatımları olan bu destanlar, Türk inanç sistemindeki pek çok konuyu da aynı şekilde işler (Duranlı, 2020: 59). Cuduruyar Nurgun Bootur destanı, Er Sogotoh destanı Yakut-Saha destanlarına örnektir.

Sibiry'a'da Yakut-Sahalar, Türk dilli halklar arasında öne çıkan gruptur. Aynı zamanda dil zenginliklerinin korunmasında destanlar önemli bir yer tutar (Ersöz, 2015: 101-102). Destanlarda genel olarak kahramanların yenmek için savaştıkları ve mücadele ettikleri görülmektedir. Örneğin Er Sogotoh isimli Yakut destanında, üç yıl süren bir kapışma anlatılır. Bir şamandan yardım isteyerek rakibini yeneceğini düşünen kahraman, kutsal olarak affettiği kişiden yardım aldıktan sonra mücadeleyi kazanır (Kartal, 2016: 163). Yine insanların mutluluğu ve refahı üzerinde önemli bir yere sahip olan ateş ilahesi, tanrısal bir motifle destanda işlenmektedir (Teke, 2020: 193).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Tezin temel problemi bağlamında Sibiryasahasında anlatıla gelen ve örneklem olarak seçilen Türk destan metinlerinde şiddetin görünümü nasıldır, anlatının yapısal kurgusunda temanın etkisi noktasında şiddet ile metin arasındaki ilişki ne boyuttadır, toplumsal belleğin metinlere yansması ne ölçüdedir, gibi sorulara cevap aranmıştır. Türk destan geleneğinde, destanların milletin tarihini, kültürünü, yaşayışını, inancını, ızdıraplarını, sevinçlerini, hayat mücadelelerini birçok yönüyle anlattığını görürüz. Yaşananların milletler üzerinde bıraktığı etki, destan mantığı çerçevesinde işlenmektedir. Toplumların kültürlerinin, inanç sistemlerinin, yaşam ve ölüme dair bütün duygu ve düşüncelerinin yansıtıldığı destan metinlerinden yola çıkılarak o toplumun değer yargıları, yaşam tarzları, kutsalları veya tabuları gibi konular hakkında fikir edinmek mümkün görünmektedir. Bu çalışmada da Sibiryasahası Türk destanlarında şiddet ögesi örneklerle verilerek, toplumda şiddeti besleyen kültürün ortaya konulması amaçlanmaktadır.

3.1. Veri Toplama Teknikleri

Literatür kısmında araştırma konusunun temelini oluşturan “şiddet” ve “destan” kavramları üzerinde durulmuştur. Şiddetin türlerine de yer verilerek konuyla alakalı tanımlamalara değinilmiştir. Akabinde Sibiryasahası edebiyatının tarihi süreç içerisinde bir değerlendirmesi yapılarak, Sibiryabölgesinde yaşamış ve yaşamakta olan Türk boylarının destanları, şiddet bağlamında taranmıştır. Destanlarda şiddet içeren öğeler tespit edilerek, şiddeti oluşturan kültürel zemin yorumlanmaya çalışılmıştır. Literatür taramasıyla elde edilen veriler, yorumlayıcı metin okuma perspektifiyle analiz edilmiştir.

3.2. Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırma, kavramların tanımlanması, destan kaynaklarının incelenmesi ve incelenen destan kaynaklarında şiddet unsurlarının tespiti şeklinde üç aşamadan oluşmaktadır. Sibiryabölgesinde oluşmuş Türk destanları araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Yazılı kaynaklardan elde edilen bu metinlerden bazıları örneklem olarak seçilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Şiddetin İşlevi ve Niteliği

Şiddet olgusu, toplumların genel özellikleri kapsamında bilgi vermektedir. Şiddetin kapsamı ve etkisi ise farklı şekillerde işlenmektedir. Sibiryasahası Türk destanlarında dövme, öldürme, savaşma gibi unsurlar, şiddetin kahramanlar arasında yaşandığı ve bu açıdan farklı niteliklerde etkilerinin yer aldığı özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Buna ilişkin bir örnek, erkeklerin yalnızca kendi aralarında kavgasına dayalı bir sınırlılıkla dikkate alınmamaktadır. Örneğin Bal ve Kayabaşı (2019: 430) çalışmasında da ifade ettikleri üzere, dövüş tıpkı iki erkek kahramanın kapışmasına benzemektedir. Aynı şekilde kadın ve erkek kapışması kadar etkili bir sonuç vermektedir. Uzun süren dövüşlerden sonra dağlar, ağaçlar yıkılmakta, dünyayı duman kaplamakta ve göz gözü görmemektedir. Ay Kara At destanından bu kapsamda bir örnek şöyle aktarılabilir:

“Ne kadar kapıştılar bilinmez
Kara-Tas’ımın
Yenden tutması azaldı,
Yeri tutması çoğaldı
Yakadan tutması azaldı,
Yanlış tutması çoğaldı
Bunlar olurken
Evlendiği eşi Altın Sabar
Kadın elbiselerini çıkardı.
Alp elbiselerini giyindi.
Kara-Tas’ı ayırıp,
Sol yanında
Onu sağlama alıp,
Altın-Çarka ve Gümüş-Çarka alplarla Kendisi kapıştı.
O güreşirken,
Altmış bin askeri

Kırıp geçirdi.
İki boynuza ildi,
Han göğe çıkardı.” (Dilek, 2007: 413).

Şiddet olaylarının temelinde kendilerine zorla yaptırılması planlanan durumlara karşı gelme fikri de öne çıkmaktadır. Örneğin Hakas destanlarından Kara Kuzgun’da bunun bir örneği görülmektedir:

“Üzüt kızı Üzen Arığ,
Kara yerde dayanamayıp,
Altı kez dönüp, ayakta durdu.
Yaka baştan kapıştılar,
Belden sıkıca tutuştular,
Düzenlice, iyice tutuşamadan,
Bir iki gün geçiriyorlar
İki günün sonunda
Vücuttan fena tutuştular,
Yakadan sımsıkı kapıştılar,
Yedi gün boyunca sarıldılar,
Yere, taşa düşmediler,
Dokuz gün boyunca kapıştılar,
Toza bulanmadılar.” (İlgın, 2008: 145).

Şiddetin işlevi ve niteliğinde sadece mücadeleci yaklaşımlarla sınırlı kalmayan, bunun yanı sıra hastalıkların tedavi sürecinde de bu çerçevede bir durumun ön plana çıktığı ifade edilebilmektedir. Uluişik’in (2018: 169) çalışmasında aktarılan Altay destanlarından Er Samır destanı, iyileştirici bir metot olarak dövme metodunun zincirlere vurularak aktarıldığı bir bölüme sahiptir. Erlik sarayının önünde kavgaların yapıldığı ve kardeşin kurtarılmaya çalışıldığı bir değerlendirme şu şekilde yapılabilmektedir:

“Erlik’in sarayının önünde biri altı, diğeri sekiz gözlü iki köpek vardır. Erlik’i döven Er Samır, kardeşinin atından, kardeşi Katan Mergen’in yeryüzündeki halka zulmedip onları öldürdüğünü; onun yaptığı

kötülükleri engellemek için Kün Kağan (kardeşinin kayınbabası) ile kendisinin bir olup Katan Mergen'i öldürdüklerini öğrenir. Er Samır, kardeşinin ölüsünü bulmak için Kün Kağan'ın yurduna gider. Burada, yerin doksan kulaç altından onun ölüsünü çıkartır; Ay'dan aldığı altın ilaçla ve Güneş'ten aldığı gümüş ilaçla kardeşini diriltir. Onu bir direğe bağlayıp dikenle döverek kardeşinin aklını başına getirir. Birlikte yurtlarına dönüp huzurla yaşarlar.” (Uluşık, 2018: 169).

Erlik sarayından kardeşini kurtarma serüveni anlatılırken, direğe bağlayıp dövmesi gerektiğine yönelik aldığı bilgiyle birlikte bunu gerçekleştirmektedir. Burada şiddetin yalnız kötü bir olgu olarak ortaya çıktığı söylenememektedir. Aynı zamanda dövmenin aklın başına gelmesinde tedavi edici bir özellik niteliğiyle de gösterildiği dikkat çekmektedir. Bu nedenle şiddet tipleri de farklı biçimlerde ele alınabilmektedir. Şiddetin mevcut olduğu ve bunun da özellikle bazı destanlarda öne çıktığı dikkate alındığında, savaşçı özellikler, mücadeleci yaklaşımlar, tedavi edici hususlar vb. Sibiryaya sahası Türk destanlarının tamamında görülmesi dikkat çekmektedir.

4.2. Şiddet Biçimleri

Şiddet kapsamı ve özellikleri açısından farklı ölçütlerde gelişebilmektedir. Hastalık tedavisi, mücadele, savaş, ataerkil toplumun baskınlığı, duygular üzerinden şiddet aktarımı gibi birçok unsur vardır. Şiddetin doğrudan uygulamalarının fazla olması ve kötü ruhlardan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi gibi hususlar, şiddetin etkisi üzerinden yapılan açıklamalardır. Bununla birlikte yeraltı ve yerüstünden yapılan tasvirler de dikkat çekmektedir. Burada ateş, fırtına, rüzgâr, kötü ruh gibi betimlemelerin mitolojik anlatımlarla birlikte yapılması, şiddetin başlamasında etkilidir. Yeraltına iniş ve çıkış açısından da yine bu unsurların önemli yere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Bal ve Kayabaşı, 2019: 427; Dilek, 2010: 48-49).

Örneğin yeraltına geçiş sırasında ölümlerin meydana geldiği ya da yeraltına inenlerin öldürülmesi gibi temalar, Hakas destanlarında dikkat çekmektedir. Aynı şekilde hayvanlar da şiddet biçimlerinin kullanılmasında etkilidir. Örneğin yeraltını koruyan

hayvanın genelde köpek olarak tasvir edilmesi ve bu hayvanın öldürülmesi, şiddet olaylarına ortam hazırlayan gelişmelerdir (Arıkoğlu, 2007: 571-572).

Hayvanların yer yer bilgi verme düzeyinde konuşmalarda geçtiği görülmektedir. Örneğin Tuva destan kahramanı Han Hülük, bir dereyi geçmeye çalışırken ağlayan kadınların olduğunu görür. Atı, ağlayan kadınların dünyada yaşarken de çok ağladıklarını ve derenin de onların gözyaşı olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda kadınların dünyada mutsuzlukları ve belki de hem fiziksel hem de psikolojik şiddetin etkisine bağlı olarak sorun yaşadıkları konu bağlamında ele alınmaktadır. Yine bir diğer örnek aynı destanda, yara bere içinde olan insanların bulunmasıdır. Buna bakarak da atı, ona, bu insanların hayattayken başkalarının hayvanlarına öldüresiye bilmelerinden dolayı cezalarını bu şekilde aldıklarını ifade etmektedir (Dilek, 2010: 51). Bu örneklerden hareketle denilebilir ki, ele alınan ve anlatılan konular açısından destanlarda şiddet unsurları, çeşitli düzeylerde karşımıza çıkar.

4.2.1. Kadın ve Erkek İlişkilerinde Şiddet Gelişimi

Kadın ve erkek ilişkileri üzerinden kurgulanan destanlar, kadınların genelde iki taraf arasında kavga varsa şayet sonlandırmak için evliliklerin öne çıktığını göstermektedir. Buna göre özellikle de kadın-erkek ilişkileri, karışıklıkların, anlaşmazlıkların olduğu durumda, devam eden şiddet olaylarının sona ermesi için kullanılan bir metottur (Abdurrezzak, 2014: 41). Bununla birlikte Atasever (2018: 67) çalışmasında, kadın ve erkek ilişkilerinde, insanın yaşamsal kaygıları, gelecek nesillere bırakılması gerekenler üzerinden de bir anlatımın mevcut olduğunu vurgulamıştır. Burada özellikle de ailenin oluşmasında ilk evre ve ailenin korunması algısı, beraberinde birçok sorunların da yaşanması doğrultusunda ele alınabilmektedir. Sıkı kurallar dizgesi ve toplumsal kontrol mekanizması, evlilik ya da aile hakkında bilgiye ulaşılması açısından incelenebilmektedir. Bu çerçevede Sibirya sahası Türk destanlarında da genel çerçevede evlilikte bireylerin rolleri, evliliklerden beklenti gibi unsurlar çerçevesinde de değerlendirmeler yapılabilmektedir. Buna göre kadın ve erkek ilişkilerinden kaynaklı anlatımların ve şiddet etkenlerinin de yaşandığı belirtilebilir. Örneğin Ergun'un (2006: 315) çalışmasında incelenen Şor destanlarında, kızın erkekte aradığı tek özelliğin yiğitlik olduğu ifade edilmektedir. Kızlar yiğit bir erkeği arzulamakta ve eş adayları ile kavga ederek onları

birtakım imtihanlara tabi tutmaktadır. Aynı zamanda kızın güçlü olması halinde kendisinden daha yiğit bir kişiyi arzuladığı söylenebilir. Kavga etme ve yiğitlik ölçmenin temel noktası erkeklerin destanlardaki kavgalarında da dikkat çeken bir konudur.

Kadın ve erkek ilişkilerinde kadının uyarıcı bir kişi olması da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yeryüzünden kız kaçırarak evlenme durumları gibi hususlar, birer felaket olarak görülmekte ve şiddetin yaşanmasında bir etken olabilmektedir. Bununla birlikte kadın, günümüzdeki konumundan çok daha üstün yapıdadır. Erkeklerle ilişkilerinde ve toplumdaki yeri/önemi açısından etkin bir konumdadır. Bal ve Kayabaşı (2019: 419) çalışmasında kadının Eski Türklerde sosyal hayatta saygın bir varlık olarak görülmesine ilişkin veriler sunmuştur. Eşinin yoldaşı, hayat arkadaşı, çocuklarının annesi olan kadın, doğurganlığı dolayısıyla hayatın kaynağı olarak saygın bir konumdadır. Kadın kavramının destanlarda yüceltilerek ele alındığı da bilinen ve erkeklerle olan ilişkilerinde de görülen bir durumdur. Aynı zamanda Altay destanlarından Kozın Erkeş destanında konuyla ilgili bir örneğe değinilir. Karatı Kaan'ın kızı Bayım Sur'u alarak kendine eş yapmak için obasından ayrılmaya karar veren Kozın Erkeş, halkının rızasını almış, ancak ihtiyar annesinin rızasını alamamıştır. İhtiyar kadın kendisinin öldürüleceğini ifade etse de bunu dinlemeyen Kozın Erkeş, ne yaparsa yapsın, onu bu kararından vazgeçirememiştir. İhtiyar annesini obada bırakıp yolculuğuna devam etmiştir (Aça, 2011: 6).

Bu destan örneğinde görüldüğü gibi şiddetin meydana gelmesinde kadın etkili bir faktör olsa da kadının yüceltiildiği görülür. Kadının değeri üzerine atfedilen örnekler ve erkeğin yaklaşımında kadının öne çıkarılması, kadın ve erkek ilişkilerinde bunun etkilerinin de önemli olduğunu göstermektedir. Erkek, bir kadın için şiddet olaylarının yaşandığı durumlara ve ortamlara kendisini sokabilmektedir. Bu ise kahramanlardan beklenen birer yiğitlik örneği olarak görülebilir.

4.2.2. Ataerkil Toplum Anlayışında Yaşanan Şiddet

Ataerkil toplum yapısı ve bunun destanlarda gösterilmesi, toplumsal yapının destana sirayet etmesiyle ilgilidir. Destanın toplumsal zihin yapısında yaratılması ve bunun da etkilerinin ataerkil anlayış ve kadın kahramanlar üzerinde işleyen dinamiklerle detaylandırılması, bu çerçevede ataerkil toplum yapısının bir sonucu olarak gösterilebilir.

Buna göre destanlarda öncelikle babalarının güvenlerini kazanan kadınların, içerisinde yer aldıkları dünya tarafından da kabul edilecekleri üzerinde durulmaktadır. Destanların bu yönü özellikle modern anlamda bir etki taşımadığı ifade edilse de bunun etkilerinin ve sonuçlarının onun ataerkil bir toplum şeklinde kabul görmesine ortam hazırlamaktadır. Bu ise erkek egemen dünyanın başından itibaren kadından beklentilerine yönelik bir fikir sunmaktadır. Kadın kahramanların mevcut sisteme uyumlu şekilde işlendiği destanlara bakıldığında kadın kahramanların destanlarda gittikçe daha çok yer aldığı görülmektedir (Çolak, 2019: 40-41).

Kadın kahraman figürünün etkin bir işlev kazanması, ataerkilliği kolaylaştırmada aracı bir unsur olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla bu cümlelerin feminist vizyonla işlendiği belirtilebilir. Ancak burada kahramanın her daim erkek olacağı ve pasif kadınları koruyacak erkeklerin de kahraman olarak kabul edilmesi fikri öne çıkarılmaktadır. Kahraman olduğunu ispat eden erkek, bir prensesle evlenerek bunu kalıcılaştırmaktadır (Stoelje, 2017: 44-45).

Kadınların kahramanlığı, erkeklerin egemenlik düzenine tehdit oluşturacak niteliklerden uzaktır. Ataerkil düzenin güçlü olmasında en önemli unsurlar, Sibiryah sahası Türk destanlarında görülmekle birlikte bunun genel olarak ataerkilliğin kaybedilmesine yönelik korkunun giderilmesi için de devamlı olarak şiddet olaylarının savaş, mücadele gibi unsurlara dayalı yaşandığından bahsedilebilir. Kadınlığından dışarı çıkan kahraman karakterlerin ön planda olduğuna değinen Çolak (2019: 80), bu yönüyle şiddet araçlarının da oluşturulabildiği düşüncesini ortaya koymuştur.

Ataerkil toplum yapılarında görülen annelik hakkı, Türklere de oldukça fazladır. Kahraman her ne koşulda olursa olsun, annesine saygı duyarak ona itaat etmektedir. Anne sevgisi ve bağlılığı, ataerkil toplum yapısının temelini oluşturmaktadır. Kahramanların hayatlarında anne profili her zaman ayrı bir öneme sahiptir. Annenin rızasını alma anlayışı ve moral ve motivasyon kaynağı olarak annenin yetkin olduğu düşüncesi hakimdir (Teke, 2020: 110). Bunun yanı sıra ataerkillişmiş toplumlarda, kutsal parça olarak görülen unsurlar, Şamanizm temelinde incelenebilir. Kutsal evrenin kutsal bir parçası, ataerkillişme aşamasında din-büyük faktörünün önemli bir yere sahip olduğunu gösteriyor.

Din olgusu yönetime işaret eden bir konudur. Kurumsallaşmış bir yapıyı temsil etmektedir. Büyü ise genel olarak korkulan bir uygulama olarak görülmüştür. Eski dönemlerin güçlü kadın şamanları, böyle bir ayırmda giderek büyücüler olarak nitelendirilmiş, yönetimi ellerinde bulunduran erkeğin soyu kutsanmıştır (Türköne, 1995: 238-239). Buna göre söz konusu ataerkilleşme sürecinde kahramanların mücadelelerinde şiddet önemli bir yere sahiptir. Ataerkilleşme sürecinde erkeğin kahraman olabilmesi için savaşması gerektiği öne çıkmaktadır. Bu durum genel olarak Sibiry sahası Türk destanlarında, bireyin kendini kabul ettirmesi ve kahraman olma arayışı çerçevesinde devamlılık kazanmıştır.

4.2.3. Şiddetin Duygular Aracılığıyla Aktarımı

Sibiry sahası Türk destanlarında kahramanın mücadelesi ve savaşması, genel olarak duygusal açıdan yaşanan gelişmelerle birlikte meydana gelir. Böyle bir açıdan şiddetin gelişmesinde öne çıkan faktör, yaşanan olaylara dayalıdır. Duyguların aktarımında örneğin kaçırılma, öldürme gibi temellere dayanan durumlar, doğrudan fiziksel şiddet olarak görülse de bireyin duygularını canlandıran bir öneme sahiptir. Örneğin Er Sogotoh destanında, Er Sogotoh'un oğlu Komüs Kırıktay çok küçük yaşta, annesi yeraltı dünyasına kaçırılır. Anne ve babasını kurtarma umuduyla yeraltı dünyasına inen ve çeşitli engellerle mücadele eden Komüs Kırıktay, gök denizin üstesinden gelmeye çalışır. Bunun için de doğana dönüştüğü aktarılır. Burada öne çıkan unsur, Komüs Kırıktay'ı duygusal yönüyle etkileme ve şiddetin yaşanmasına ortam hazırlayacak bir durumun gelişme kazanmasından bahsediliyor. Buna göre yaşadığı zorluk ve mücadeleler destanda şöyle işlenmiştir (Ergun, 2013: 631):

“Demir Kır Atlı,
Kömüs Kırıktay dostum,
Dağ geçidi yolunu,
İlk kez aşıp,
...
Yuvarlanıp dönüp,
...
Aldoğana dönüşüp,

Üç katlı,
Göveren gök denizin,
Üstünden,
Vınlayıp uçmuştu.”

Destanda görüldüğü üzere şiddet olayının başlamasının temelinde kahramanın duygu ve mücadele gelişimi önemli bir yere sahiptir. Yine bir diğer örnek Arzılan-Kara Çeçen Kara Möge destanından verilebilir. Eşini kurtarmak için harekete geçen Narın Dangına, çeşitli mücadeleler verir (Müçük, 2020: 51-52):

“Çeerendey kocakarı fark edip,
Askerini, çerisini; halkını-kavmini çağırıp: ‘Benim üç taş mücevherimi,
Sinsi düşman çalıp,
Gitti!’ diye haykırmış,
Arzılan Karası’na binip
Uçarcasına koşturup gidende,
Çeerendey kocakarı, Çeçen Kara bahadırın
Yolunu kapatıp demir kızıl,
Yalçın kaya ile kapatanda,
Onu geçer durum yokmuş,
...
Narın Dangına düşünüp düşleyip uyuyup yatanda,
Tam kuzey yönde Çeçen Kara bahadır,
Çereendey kocakarının askeri, çerisi ile,
Savaşalı epey vakit olmuş,
Atı, kendisi kişi kanı içmiş,
Ölmek üzere olarak düş görmüş,
Narın Dangına kuş derisi donunu giyip,
Üç kat altın kızılığın üstü ile
Dümdüz kuzey tarafa gidivermiş. Çeerendey kocakarının yaptığı,
Demir nöbetçisinin üstü ile,
Üç kat altın kızılığını,
Gerip salıp, Arzılan Kara atı,

Çeçen Kara bahadırı çıkarmış”

Destanda görüldüğü üzere özellikle duygusal faktörler, insanların yakınlarına verilen zarar ya da o insanları koruma umuduyla gösterilen mücadelelerle birlikte düşünülebilir. Bu doğrultuda şiddetin yaşanmasında duygusal faktörler, insanların toplumsal düzeyde ailelerine, arkadaşlarına, yakın çevresine düşkün olması ve onları korumak için mücadele göstermesi olarak sayılabilir (Müçük, 2020: 52-53). Dolayısıyla burada yaşanan engeller ve kahramanın şiddet uygulamaya yönelimi, duygusal çıkarımların bir sonucudur.

4.2.4. Şiddetin Fiziksel Olarak Aktarımı

Sibirya sahası Türk destanlarında güç unsuru ve bu durumun kullanımı, özellikle kahramanlardan beklenen yiğitlik ile ölçülür. Burada fiziki güçleriyle ele alınan kahramanlara olağanüstü özellikler atfedilir. Destan kahramanlarının fiziksel özellikleri ve güçleri, onların hayatlarındaki en önemli unsurlardandır. Bununla birlikte çoğu kez bir kuşa dönüşme ya da atın kullanımı, fiziksel açıdan gücünü kullanmalarına olan katkı çerçevesinde ele alınabilir. Örneğin kahramanlar, atlarını yanlarından ayırmazlar ve onları kılavuz niteliğinde görürler. Olağanüstü güçlerin öne çıktığı savaşlarda özellikle de kolay bir şekilde savaşabileceklerine değinilmiştir (Abdurrezzak, 2014: 121). Bununla birlikte Turgunbaev (1996: 111) çalışmasında, atların sıradan bir at olarak destanlarda işlenmediğini ve onların kılavuz gibi görüldüğünü ve insani yeteneklere sahip olduklarını ifade etmiştir. Burada öne çıkan unsurlardan biri, kahramanın gücünü artıran detayların vurgulanmasıdır.

Sibirya sahası Türk destanlarında fiziksel gücün kullanımı ve gösterimi, hayvanlarla mücadelelerin yansıtılmasında karşımıza çıkar. Örneğin; Altay destanlarından Köyüzke’de, kahraman sevdiği kadını bulmak için yurttan ayrılmaktadır. Kahramanın, karşısına çıkan ayı ve kurdu öldürmesi, ormanlar için geçen tasvirlerde kötü ruhla anılması, destanda yırtıcı hayvanların öldürülmesi gerekliliği gibi konuların işlenmesi, insan için bir tehdit olarak görülmesiyle ilgilidir. Kahramanların bu tür hayvanları öldürmeleri ise fiziksel güce bağlı açıklanmaktadır (Dilek, 2002: 330). Şiddet faktörü olarak fiziksel güç, aynı zamanda yiğitlik örnekleriyle gösterilir. Altay destanlarından Kögüdey-Kökşin Le

Boodoy Koo'da, öküzün mübalağalı bir anlatımı söz konusudur. Öküz kesecek birinin bulunmasında yaşanan zorluk ile sıradan bir yiğidin yapamayacağı kadar öküzün büyük olduğu okuyucuya hissettirilir. Fiziksel üstünlüğün olmaması durumu destanda, "koysan tasa gider, isterse kanburda ayakta," sözleriyle açıklanmıştır (Abdurrezzak, 2014: 139). Dolayısıyla fiziksel üstünlük, şiddetin meydana gelmesinde önemli unsurlardan biridir.

4.3. Şiddetin Rolü ve Etkisi

Sibirya sahası Türk destanlarında kahramanların özellikleri ve olayların aktarılma biçimlerinde görülen şiddet unsuru, kahramanların yeraltı mücadelelerinde, kahramanlara yardımcı olan varlıklarda, olağanüstü, sihirli nesnelere ve işlevlerden yardım alışlarında, karşılaştıkları engelleri göstermede, Erlik Sarayı önünde geçen mücadelelerde, zaferde genel olarak etkin bir sonucun elde edilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Örneğin, bu faktörlerden hem yeryüzünde hem de yeraltındaki zorluklarla mücadele sırasında karşılaşılan engellerin çözümlenmesine bakılabilmektedir. Uluşık (2018: 131-137) çalışmasında yaşanan engellere ilk olarak yeryüzünde Erlik'in çıkardığı sorunlar çerçevesinden bakılmaktadır. Bu ise henüz ısındırma odaklı bir amaç taşımaktadır. Erlik'in sınır tanımayan öfkesi ve dolayısıyla şiddeti üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, yeraltında vereceği mücadelelerin bir kısmını da yeryüzünde vermeye mecbur kalan kahramanın olmasına yönelik ele alınmaktadır. Burada mekanik düzeyde karşımıza çıkan sorunlar, şiddet faktörünün doğaüstü güçlerle birlikte daha zorlu bir boyut kazandığı unsurlara dayanmaktadır. Ancak şiddetin rolü, kahramanın mücadeleleri sırasındaki kazanımlarına bakıldığında, yerüstünde başarılı olması, kendisine özgüven kazandırmaktadır. Şiddet ve gösterilen mücadelenin başarısı, kahramana özgüven kazandıran ve onu yeraltına da gitmeye yönlendiren bir faktör olarak önemlidir.

Sibirya Sahası Türk destanlarında, felaketlerin geleceğini gösteren unsurlar da şiddeti aynı ölçüde gösteren önemli faktörlerden biridir. Örneğin Maaday Kara destanında, kendi halkı obadan göçüp giden ve sürülerin de otlakları terk etmesiyle felaketin yaklaştığını belirleyici olarak gösteren faktörler, savaş silahlarının kuşanılması ve halkıyla hayvanları geri getirmeye yola koyulmaktadır. Çünkü oba halkının göç etmesi ve hayvanların obayı terk etmesi, felaketin geleceğini göstermektedir. Nitekim beklenen de gerçekleşmektedir. Oba, Kara Kula Kağan'ın saldırısına uğramaktadır (Aça, 2011: 7).

Dolayısıyla felaket ve şiddetin yaşanmasına ortam hazırlayan gelişmelerin öne çıktığı görülebilmektedir. Bu durum, şiddet rolü ve işlevinde felaketlerin başlaması ve felaketlerin de önlenmesi temelli bir unsur olarak iki taraf arasındaki mücadeleleri anlatan bir konu olarak ele alınabilmektedir. Yine şiddetin göstergeleri, destanlarda değişmektedir. Altay destanlarında genel çerçevede ölümlerin yaşanmasında ihanetler, tuzaklar, savaşlar ve intikamlar hâkimdir. Destanın kahramanı, bu sonuçlardan ve akıbetinden de kaçamamaktadır. Üstün güçlere karşı verilen mücadelelerin etkisi, şiddet temalı motiflerin ölüm, aydınlık, karanlık gibi unsurlar içerisinde de ele alındığı bir süreçle karşımıza çıkmaktadır (Çolak, 2019: 4). Dolayısıyla şiddetin rolü, mücadelelerin kapsamı ve özellikleri çerçevesinde ele alındığında, felaketlerin geleceğini gösteren ve bu açıdan hem kurtarmaya hem de destek vermeye yönelik gelişen olaylara bağlı dikkate alınabilmektedir.

4.4. Bireysel Yönüyle Şiddet

Şiddet olgusu, kendisini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Toplumsal ve bireysel boyutta karşımıza çıkması, eziyet, korkutma, yaralama, öldürme, sindirme gibi unsurlara bağlı görülebilmektedir. Sürekli rastlanılan şiddet, eylemleriyle birlikte açıklanabilmekle. Birlikte bireysel boyutta şiddetin göstergesinde bazı temellendirmelerin yapılabileceğinden bahsedilebilmektedir. Örneğin güç ve saldırganlık kavramları, şiddet ile doğrudan ilişkilidir. Zarar verici niteliklerde bir faktör olarak görülebilmektedir. Bireyin kendisini güçlü görmesi ve saldırgan davranışlarda bulunması gibi faktörler açısından ele alındığında bireysel yönüyle şiddet, kolektif bir etkileşime de dayanmaktadır. Şiddeti tanımlamada yaşanan güçlükler ele alındığında, saldırgan eğilimlerin boyutuna ve niteliğine bağlı olarak da meydana gelmektedir (Ayan, 2006: 191-193). Sibirya sahasında Türk toplumlarında şiddetin bireysel yönüne değinildiğinde özellikle bireyin davranışları açısından inceleme yapılabilmektedir. Şiddetin genel olarak bir kahramanlık eylemi olarak görülmesi, destanlarda kahramanların bireysel açıdan güçlü olmalarını gerektiren ve doğüstü unsurlar açısından da ele alınan şiddet boyutu, bireyin toplumla ilişkilerine dayanan gelişmeleri de aynı şekilde çevreleyen bir öneme sahiptir. Bireyin içerisinde bulunduğu toplumsal koşullar, bireysel şiddeti açıklamada kullanılabilir bir argümandır. Bu doğrultuda bireysel yönüyle şiddet, saldırgan davranışların doğrudan oluşmamasına ve kurtarıcı özelliklerine dayanan bir şiddet durumunun yaşandığını göstermektedir. Sağlıksız bireysel gelişim geçiren doğal ve toplumsal çevreleri yaratan faktörler, şiddet eylemlerini

yönlendiren unsurların temelde bir kurtarıcı olarak adlandırılmalarına dayalı da ele alınmaktadır.

Sibirya sahası Türk destanlarında birey, belirli özellikleriyle öne çıkan ve güçlü olan kişi olarak ele alınmaktadır. Kahramanlar olabileceği gibi, kutsal kişi olarak görülenlere de bu yönde bir ilişkilendirmede bulunabilmektedir. Örneğin Altay destanlarında Tanrı Ülgen tarafından kutsal kişi olarak kabul edilen Nama için bir geminin yapılması istenmektedir. Bu ise suların bütün yeryüzünü kaplayacak şekilde etkili olabileceği ve kurtuluş olarak geminin kullanılacağına işaret etmektedir (Müçük, 2020: 47). Destanlarda güç unsurunun bireysel olarak kutsal kabul edilmesi durumu, şiddetin kaynağı ya da uyarıcısı kutsal olana önemin de fazlaca verilebileceğini göstermektedir. Ancak güç faktörü aynı zamanda kurtarıcılığın da bir yansımasıdır. Burada doğaüstü güçlerle birleştirilen anlatımlar, kurtarma temelli bir yaklaşıma dayanıyor. Halkı ya da bir kişiyi kurtarmaya çalışmak için kahramanlar, güçlerini kullanarak şiddete başvurumaktadırlar (Aktaş, 2011: 37-39). Burada şiddet, Sibirya sahasında Türk destanlarına yönelik değerlendirildiğinde, kurtarıcı bir kimlikle kahramanı tanımlayan bir faktör olarak görülebilmektedir.

4.5. Destanlarda Şiddet Motifleri

Sibirya sahası Türk destanları motif, tip ve kült açısından ele alınabilir. Motifler hem mitolojik hem hayvansal motifler hem de sosyal hayatla ilişkilendirilen büyü-sihir gibi unsurlara dayalı örneklendirilmektedir. Destanlarda genel olarak motifler şunlardan oluşur:

Mitolojik motifler: Teogonik varlıklar motifi, Üç dünya inancı ve yaratılış motifi, Gök cisimleri motifi. Hayvan motifleri: At motifi, geyik motifi, ayı motifi, öküz/boğa motifi, kurt motifi, köpek motifi, yılan motifi, kartal, guguk kuşu, kuğu ve kuzgun/saksağan gibi kuş motifleri. Sosyal hayatla ilgili motifler: Doğum motifi, isim verme motifi, evlilik motifi, ant motifi, dua motifi, av motifi, haber alma motifi, imtihan motifi, yasak motifi, engelleme motifi, rüya motifi, fal motifi, yas tutma motifi, karakter motifi, formulistik motif. Sihir/büyü ile ilişkili motifler: Sağaltma motifi, ölüp-dirilme

motifi, şekil-kılık değiştirme motifi, sihirli nesnelere oluşan motifler (Abdurrezzak, 2014: 91-257).

Destanların anlatım tarzlarında, özellikle olağanüstü olayların aktarılması temeline bakıldığında, olağanüstü büyüme, büyü yapma, kuşlara dönüşme, kılık değiştirme gibi birçok motif örneğine rastlarız. Bu doğrultuda destanlar, belirli motiflere bağlı olarak konuların aktarılması sırasında daha detaylı motifleri çevreleyen unsurları içermektedir. Burada motifler, işlenen konular açısından da yorumlanabilir. Bu durum destan kahramanının daha kolay şekilde savaşmasına yardımcı olma ve mücadele sırasında etkin bir ortam sunabilme durumuna işaret etmektedir.

Teke (2020: 102) çalışmasında da belirttiği üzere destanlarda motifler, toplumsal ve kültürel unsurlarla ilişkili de yorumlanmaktadır. Türk toplumu açısından genel olarak anne motifi gibi örnekler daha kapsamlı düzeyde işlenmiştir. Türkler açısından anne figürü, sosyal bir sistem olarak aileye atıf yapar.

İnan (2017: 222) çalışmasında da ifade ettiği üzere, Türk destan ve masallarında çok yaygın şekilde kullanılan motifler arasında “kırk yiğit” ve “kırk kız” motifinin yer aldığına değinir. Sibiryaya sahası Türk destanları ise genel bağlamda tek başına savaşan kahramanların ve yiğitlerin olduğu örneklerle doludur.

Motiflerin getirdiği zenginlik ve renklilik, Türk destanları temelinde toplum hakkında bilgi sahibi olunmasına yardımcı olmaktadır. Coğrafi değişim ve zaman odaklılığı, Sibiryaya sahası Türk destanlarında şiddetin görünümünü ve etkilerini de değiştirmektedir. Bu çerçevede coğrafi değişimlere ve zamana göre farklılaşmaların olduğuna bakıldığında destan açısından farklılıkların öne çıkabileceği anlatımlardan bahsedilebilir. Dolayısıyla yere ve bölgeye göre değişim gösteren destanların olduğu söylenebilir (Çolak, 2019: 15).

Motifler, özellikle büyücülük, kötülük, sihir gibi farklı faktörlere yönelik de ele alınabilir. İslamiyet sonrası ya da İslamiyet öncesi olarak motiflerin farklı şekillerde işlenebildiği, bunun da özellikle inançla bağlantılı olduğu belirtilebilir (Gümüştepe ve Ayaz, 2018: 95).

Türk kültür sisteminde geçmiş dönemlerden günümüze değin işlevsel mekanizma olarak motifler, destanlarda İslamiyet öncesi Türk kültür ve yaşayış sisteminin de bir parçası olmuştur. Gök Tanrı inancı, kültür ve inanç unsurunun yaratılmasında, İslamiyet öncesinde destanların bu inanç sistemini örneklendiren motiflerle çevrelenmesine neden olmuştur (Çeribaş ve Köse, 2018: 14).

Motifleri etkileyen inanç, en önemli unsurlardan biri olarak da görülebilir. Bars (2014: 100) çalışmasında vurguladığı üzere masal motifleri de Sibiry sahası Türk destanlarında görülmektedir. Örneğin Ak Kağan destanında kadın tipini öne çıkaran aktarımlar, masal motiflerine dayanan örneklerle birlikte ele alınmaktadır.

Sibiry sahası Türk destanları arasında Altay destanları, sözlü kültür ve inanca ilişkin mahiyet taşıyan mitlerden kaynaklı olarak tespitlerin yapılmasında önemli rol oynamaktadır. Altay destanları, mitolojiyle sık sık ilişkilendirilen anlatımları dolayısıyla, yaratılış temalarının aktarıldığı örneklerin fazla olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda Altay destanları, milli destan örneklerinin de en eski hali olarak kabul edilmektedir. Eski kültürden kopmamış, eski Türk inanç sistemini ve özellikle de Şamanizm etkilerini yansıtan destanlar olmaları dolayısıyla bunlar, Sibiry grubu Türk topluluklarında önemli bir yere sahiptir (Uğurcan, 2016: 2-6).

Altay Türklerinin oldukça kapsamlı olan sözlü edebiyatı, Altay destanları bağlamında oldukça katmanlı içeriğe sahiptir. Altay toplumunun kültürel yapısını çözümlmek ise son derece verimli edebiyat alanına girmektedir. İçerisinde bulunan toplumun kodlarını ayrıntılı şekilde göstermede Altay destanları, bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilir. Altay destanları oldukça sistematik bir yapı sergilemektedir. Altay destanlarının başlangıcının genelde kozmosa işaret etmesi, tipik bir anlatı şekli olarak görülebilir. Mitolojik arka plana sahip olan destanlarda da her daim anlatıcının öncesinde yer almadığı, yaşamın ise bu anlatıyla birlikte başladığı vurgulanır. Diğer bir ifadeyle destan, kahramanla birlikte başlamaktadır. Destanın henüz başında yaratılışın meydana gelmesi, kozmik zaman ve mekâna işaretler. Anlatılan zaman genel olarak belirsiz, anlatılan mekân ise genel bağlamda cennet olarak tasvir edilir. Kahraman, yaratılışın merkezinde bulunan kişidir. Mekân, kahramanın eşi ve benzeri bulunmayan kusursuz

yurdudur. Mekân, farklı motiflerle olağanüstü niteliklerle ele alınan özelliklere sahip olup girizgâhın ardından olayların meydana geldiği ve yaşamın başladığı bir sürece geçilir. Altay destanları içerdikleri başlangıçlar açısından dikkat çekmektedir (Uğurcan, 2018: 50). Dolayısıyla bu destanlar, kültürel açıdan ve topluma yönelik özelliklerin belirlenmesi açısından oldukça kapsamlı içeriğe sahiptir.

Altay destanlarında genel olarak işlenen konularda, kahramanlıkların ele alındığı ve aktarıldığı bilinmektedir. Bu yönüyle anlatımları güçlendiren motifler dikkat çekmektedir. Anlatım tekniklerini iyileştiren faktörler, şiddetin anlamını ve önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Beydili, 2004: 292).

Altay destanlarında şiddet; öldürme, savaş, mücadele, ölümden kurtulma gibi belirli konuların gelişmesine neden olan olayların anlatılmasına dayalıdır. Bu çerçevede birtakım örnekler üzerinden şiddet konusuna değinildiğinde, şiddetin anlamı ve genel işlevi, kahramanların güçlerini gösterebilecekleri bir ortamı oluşturmaya dönük bir ortamın oluşmasına ilişkindir. Örneğin Şulmus Şunu destanında, insanların yaratılmadığı kutsal zamanda olayların geçtiği ve kutsal zamanda yaşamış kişi olarak destan kahramanının babası olan ölümsüz Kaldan-Kaan'dan bahsedilmektedir (Dilek, 2007: 322; Uğurcan, 2018: 51).

Aşağıda bazı destanlarda tespit ettiğimiz şiddet motifleri ele alınmıştır:

Ak Biy Destanı: Bir kağan olan Ak Biy, eşi Altın Targa ile yaşamaktadır. Hiç çocuk sahibi olamayan Ak Biy, Üç Kurbustan'a giderek ondan çocuk ister. Üç Kurbustan, kayın ağacına ak süt saçıp ak bez bağlayarak gitmesini ve ak sarayını üç kez dönerek dua ederek içeriye girmesini, ona isteğini söylemesini belirtmiştir. Bunun üzerine Üç Kurbustan, ona üç çocuk bağışlayacağını söylemiş, ancak çocuğun er yaşına gelene değin toprağa basmaması gerektiğini vurgulamış, aksi halde ise öleceğini belirtmiştir. Bunun üzerine bir çocuk sahibi olmuş, ancak onun ayağı toprağa basınca bir dişi aslan tarafından ısırılarak ölmüştür. Ak Biy tekrar Üç Kurbustan'a gitmiş, bu defa da çocuğun sudan uzak durması gerektiğini söylemiştir. Ancak o da kazan içindeki suya düşerek ölmüştür. Üçüncü çocuk için yine Üç Kurbustan'a giden Ak Biy'e bu defa çocuğun Üç Kurbustan ismini anmaması gerektiğini ve yanında söylenmemesi gerektiğini söyler (Uluişik, 2018: 149).

Burada koşullandırıcı bir mucize gibi gösterilen çocuklar, duygusal şiddetin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Buna göre insanların istekleri ve duyguları açısından yönlendiricidir. Bu bağlamda potansiyel şiddet etkisinin ölümle sonuçlanması ölüme neden olan konunun neden bir koşul olarak gösterildiği düşüncesini geliştirmeye ortam hazırlamaktadır.

Ak Biy, üçüncü çocuğun adını Altın Koo olarak koyar. Altın Koo büyür ve evlenmek istediğini söyler. Bunun üzerine annesi tarafından, kaderinde Cüs Kezer'in kız kardeşiyle evlenmesi gerektiği ifade edilir. Ancak Cüs Kezer, Altın Koo'ya zehir vererek onu öldürmeye çalışmaktadır. Kardeşini Kalcu Mize ile evlendirmek ister. Altın Koo ise zehri kusarak ölümden kurtulur. Kalcu Mize ile savaşan Altın Koo, Tanrı'nın kendisine bahsettiği güçle birlikte ve tek okla Kalcu Mize'yi öldürür. Cüs Kezer'in kızıyla on yıl süren bir düğünle evlenir. Ancak burada Cüs Kezer'i kendi yurduna almak istemeyen Altın Koo'nun kafasına bastonla vuran babası, aklını başına getirmektedir. Böylece Altın Koo da onları yurduna alır (Uluişik, 2018, 150).

Şiddet göstergeleri, kızla evlenmek istemesinden doğan mücadelede görülmektedir. Ancak bunun için öncelikle güçlü olması gerektiği belirtilebilir. Buna göre Tanrı'nın kendisine güç vermesi, karşı tarafın yenilmesinin ilk göstergesidir. Aynı zamanda aklı başına gelsin diye bastonla kafasına vurulması da şiddetin diğer kullanım şeklidir. İyileştirici bir unsur olarak da şiddete yönelimin olduğu söylenebilir.

Ak Biy destanında, kardeşlerinin ölmesini isteyen ve kendilerinin yanlarına gelmesini dile getiren kardeşler, Üç Kurbustan ile konuşmaya gitmişlerdir. Aynı zamanda Ak Biy de Üç Kurbustan'ı uyarmaya gitmiştir. Bunun üzerine Erlik'in Üç Kurbustan'ın yanına gitmesi ve ondan böyle bir dileği söylemesi üzerine, Erlik'in atını ve kamçısını istemiştir. Karşılığında da ona bir boğa ve balta vereceğini söylemiştir. Boğa yorulduğunda baltayla alnına vurduğu zaman güçleneceğini söylemiş, böylece Erlik'in şartını da yerine getirmeyi kabul etmiştir. Buna inanan Erlik, boğa yorulduğu an, baltayla vurduğunda öldüğünü görmüştür. Üç Kurbustan'a inanmaması gerektiğini böylece anlamıştır (Uluişik, 2018: 150).

Destanın anlatımında öne çıkan şiddet unsurlarından biri, diğer kardeşlerin Altın Koo'nun ölümünü istemeleridir. Bununla birlikte boğanın ölümü de aynı şekilde güçlü olmanın bir zıddı, alışılmamış bir hareket olarak yorumlanabilir. Şiddet göstergelerinden en önemli detayın böylece güç faktörü üzerinden anlatıldığı görülmektedir.

Ak Tayçı Destanı: Ak Tayçı destanında şiddetin kaynağı ve açığa çıkışı, Ak Biy destanında olduğu gibi, Erlik tarafından başlatılan şiddet olaylarıdır. Buna göre Erlik tarafından yeraltına kaçırılma, Ak Bökö'nün avlanmaya çıkması sırasında hayvanların, özellikle de kurdun saldırısına uğraması şiddet göstergeleridir (Uluişik, 2018: 150).

Yırtıcı hayvanların genel olarak kötü ruhla anılması ve öldürülmesi gerektiği düşüncesi, destanlarda karşımıza çıkar. Ak Tayçı destanında da görüldüğü üzere, korunmak ve onlardan daha güçlü olunduğunun gösterilmesi için onların öldürülmesi gerektiğinden bahsedilir. Ak Kurt ile savaşa hazırlanması sırasında çocuğa verilen malzemeler de aynı şekilde önemlidir. Ak Kurt'un Ak Tayçı adını verdiği çocuğuna tavsiyelerde bulunması, atını, giysisini ve silahlarını ona vermesi gibi birtakım gelişmeler mücadele ve savaş temasının devreye girdiğini gösteriyor.

Savaşın kapsamı, evlilik motifi üzerinden şekillenen anlatımla ele alınabilir. Tengri Kağan'ın kızı Altın Tana hem görünüş açısından hem de kişisel anlamda olağanüstü özelliklere sahiptir:

“Yetmiş dallı kutsal kavağın dibinde
Bir yanından bakınca ay şekilli
Öbür yanından bakınca ay şekilli
Altın sarı saçlı
Kara gökkuşağı saçlı
İki güzel eliyle
Çenesine dayanmış
Bir güzel kız oturuyordu
Güzel ipek bir elbise giymişti.” (Uğurcan, 2018: 42).

Ak Kurt burada olağanüstü güçlere sahiptir. Özellikle de Ak Taycı'nın şiddetli bir soğuk ile ölme tehlikesini ifade ettiği insanlar, Ak Taycı'nın şiddet tanımını önemli kılmaktadır. Aynı şekilde düğüne gitme sırasında atın belini kırarak öldürme, arabaları paramparça hale getirme gibi olaylar da şiddetle ilişkilidir.

Bu destanda özellikle yeraltı dünyasının öne çıktığı görülmektedir. Yeraltına girmek istemeyen Ak Taycı, öldürdüğü insanları yeraltına fırlatmaktadır. Ak Taycı'yı öldürmek için sözleşenlerin başında ise yine Erlik gelmektedir. Savaş sırasında Ak Taycı'nın giymesi gereken giysilerden bahsedilmiştir. O, kötü bir pantolon, eldiven, ayakkabı ve palto verilerek savaşa gönderilmiştir. Savaş sırasında yine yırtıcı hayvanların onu engellemeye çalıştıkları görülmektedir. Olağanüstü güçler de yine savaş sırasında göze çarpar. Örneğin kılıcın altın yapraklı kavağa, incisini ise güneşten daha çok parlayan ışığa çevirmesi gibi hususlar, savaş sırasında olağanüstü olaylar olarak aktarılan motifleri çevreleyen özelliklere sahiptir (Uluişik, 2018: 152). Buna göre savaş sırasında gücün şiddet açısından önemli olduğu, yiğitliğin de burada yırtıcı hayvanları öldürmeye dayanması şiddetle ilişkisi bağlamli yorumlanabilir.

Canar Destanı: Destan kahramanı Canar'ın Ay Kağan'ın kızı Altın Tana'yı bulmak için yola çıktığı sırada Erlik tarafından başına gelenlerin anlatıldığı kısımda, zehirli ok ile öldürülme durumu, yer anaya dua edilerek duanın sonunda yeryüzünün gürültüyle sallanması, kayaların ve taşların parçalara ayrılması, farklı güçlere ve özelliklere sahip olan olağanüstü yaratıkların meydana gelmesi gibi faktörler vb. Canar destanındaki şiddetle ilişkili hususlardır.

Bunun yanı sıra güç elde edilmesi, öne çıkan unsurlar arasında yer almaktadır. Kahramanın gücü elde etmek için bazı engelleri atlatması gerekmektedir ve güçsüz kaldığında bir sıçana dönüşeceği vurgulanmıştır. Böyle bir durumda kahramanın kazanacağı bir durum ve süreç gelişmemektedir. Aynı zamanda yangınla düşmanlarını yakabileceği, boğma gibi şiddet davranışlarının yaşanabileceği ve böylece fiziksel şiddetin çeşitli düzeylerde yaşanabileceği görülüyor.

Yine fiziksel şiddetin bir diğer göstergesi, Canar'ın şu davranışında karşımıza çıkar: "Dokuz sığın avlar ve onların etlerini yedikten sonra damarlarını ip halinde kurutup

gözlerini de oyar.” (Uluişik, 2018: 153-154). Aynı zamanda atlarının gözlerini kör etmekle tehdit edilme durumu Canar destanında geçmektedir.

Canar destanında hayvanlardan yola çıkarak motiflerin işlenmesi şiddet temalı olarak ele alınabilir. Bu açıdan insan etiyle beslenen ve insan kanıyla susuzluğunu gideren, gözlerine kan bulamış köpekler dikkat çekicidir. Canar’ın iki köpeği, bu köpeklere saldırmaktadır (Uluişik, 2018: 155). Destanda şiddet konusu işlenirken sadece insanlar arasında ya da insanla hayvan arasındaki olaylar ele alınmamaktadır. Bunun yanı sıra hayvanlar arasındaki şiddete de vurgu yapılmaktadır. Fiziksel şiddetin Canar destanında çok fazla işlendiği, ölüm, savaş gibi motiflerin çok fazla kullanıldığı görülen bir husustur. Erlik’in ölen atlarının taşa dönüşmesi gibi çeşitli olaylardan da bahsedilebilmektedir (Uluişik, 2018: 157).

Bu destanda bir diğer konu, halkın özgürlüğe kavuşması meselesidir. Halkın esir alınması ve ardından halkın özgürlüğe kavuşması durumu söz konusudur. Kaderinde yazılı kişiye gitme ve onunla evlenme gibi bir olay da kaderle sınırlandırılan bir mevzunun öne çıktığını gösteriyor (Uluişik, 2018: 158-159). Destanda öldürülen insanların etlerinin yılanlara ve kurbağalara verildiğini anlatan bölümler de bulunur.

Destanda hayvanlardan yardım alma ve şiddeti önlemek için akıl danışılan kişiler olduğu da görülür: “Yardım istemek için dokuz yilandan oluşan ve sırasıyla birden dokuza kadar başları bulunan ceek cılandarın (şeytan yılanların) yanına gider. Kara Taacı, başına gelenleri ağlayarak bu dokuz yılanı anlatır. Onlar da onun bu durumu başçılara da anlatmasını ister. Ceek cılandarın başçısı, her biri başka bir renkte olmak üzere on iki başlıdır ve sarı bir yosun üzerinde, her türden taşla bezenmiş bir şekilde durmaktadır. Yılanları kendisine yardım etmek için ikna eden Kara Taacı, onlarla birlikte Sokor Kara’nın yanına gider.” (Uluişik, 2018: 160).

Buna göre başına gelen belalardan korunmak için hayvanlardan yardım isteme söz konusudur. Diğer yandan yerin yurdun yok edilmesi olayı da destanda geçer. Bu destan şiddet ve savaş gibi konuların en çok öne çıktığı Altay destanlarından biridir.

Er Samır Destanı: Olağanüstü kahraman özelliklerinin öne çıktığı destan kahramanlarından biri olarak Er Samır, tipik kahraman niteliklerine sahiptir. Kahraman heybetlidir, elleri çeşitli güçlere sahiptir. Burada kahramanın ellerinin güçleri sonradan kazanılmış değildir. Er Samır destanında, kahramanın idealize edilen tipi, onların mücadelelerinin aynı anda yeryüzünü kötülüklerden koruma ve kötü güçleri ortadan kaldırma anlayışına dayanmaktadır. Kağanların en iyisi olarak anılan Er Samır, aynı zamanda kibirli biri de değildir. Yaşlı bir kadına kibirlenmeden konuşması da bu bağlamda dikkat çekicidir:

“Altmış kağanın büyüğü
Yetmiş kağanın başçısı.
Altmış kağanın büyüğü
Yetmiş kağanın en iyisi.
...
Yaşlılık yaşı gelmiş
Sert kemikleri katılaştı
İhtiyar kadın oturuyordu.
Bahadır kişi Er-Samır
Ateşin yanına oturup,
Kibirlenmeden selamlaştı,
Hal-hatır sordu.” (Dilek, 1998: 326).

Gücü ve genel nitelikleri açısından kahramanlar ele alınırken onların yeryüzünü kötülüklerden koruyabilecek kişiler olduklarından bahsedilmektedir. Er Samır destanında şiddet unsuru, öncelikle avcılıkla karşımıza çıkar. Tahtını bırakmasından dolayı babasının öfkeli olması, kayıtsız kalmaya devam Er Samır’a bakarak daha çok hiddetlenmesi gibi bir durum yer almaktadır. Kardeşi Katan Mergen’den daha güçlü ve heybetli olması, asıl tahta geçecek kişinin o olması gerektiğine yönelik bir değerlendirme söz konusudur. Bunun üzerine kardeş kavgalarının taht etrafında artış gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu aynı zamanda savaşın başlamasına neden olur. Kahramanları direğe bağlayarak onlara şiddet uygulanması anlatılmaktadır. Kahramanın kardeşi Katan Mergen’in Erlik tarafından yeraltına kaçırılması, Er Samır’ın burada yeraltı dünyasına inişi ve orada Erlik’i dövmesi şiddet sahnelerinin işlendiği yerlerdir.

Er Samır, yeraltında kardeşinin yerini öğrenir ve onu bulur. Bu aşamada ise akli başında olmayan kardeşini önce Ay'dan aldığı ilacı içirerek diriltir, sonra onu bir direğe bağlayarak aklını başına getirene kadar dikenle döver. Akabinde birlikte yurtlarına dönüp huzurla yaşamaya devam ederler (Uluişik, 2018: 167-169).

Er Samır destanında şiddet konusunun işlenişi, diğer Sibiryta destanlarında olduğu gibi belirgin bir biçimdedir. Kahraman ve etrafındakiler, düşman tipler, yardımcıları, şiddetin her türlüünü çekinmeden uygulayabilir. Şiddet ve sonuçları açısından kahramanların yaklaşımları ile destan dünyasındaki genel durum örtüşmektedir.

Erke Koo Destanı: Yaşlı bir kağan olan Ar Aspak, Ak Biy destanında olduğu gibi çocuk sahibi olamadan yaşlanmıştır. Av dönüşünde yurdunun basıldığını/yağmalandığını gören Ar Aspak, ısıık çalarak naralar atmaktadır. Burada annesinden kalan bir yüksük ve babasından kalan çakmak taşı vardır. Yüksükten bir kız çocuğu, çakmak taşından ise bir erkek çocuğu ve at hasıl olmuştur. İki kardeş bu şekilde ana yurtlarını terk eder. Erke Koo ise bu süreçte aç kalır ve yardım istediği insanlardan yiyecek alamaz. En sonunda Köğüdey Mergen isimli bir avcı ona yiyecek verir. Tanrı'nın oğlu ile savaşıyan Erke Koo, Temir Kize'yi öldürür ve Köğüdey Mergen'in yurduna gelir. Erke Koo kılık değiştirip bu yurda girer, annesine ve babasına tükürmek suretiyle yaptığı büyü ile onları uykuya daldırır. Atı keserek atın etini pişirip yediği, yine savaştığı, zafer elde ettiği, yeraltı şeytanları tarafından basılıp yağmalanan yerleri kurtardığı gibi çeşitli şiddet olaylarının ortasında kalır. Erlik'in oğulları ile savaşır, yere tükürerek Erlik'in kızlarının akıllarını baştan alarak onlara büyü yapar, kavga sonunda Erlik'in oğullarını ve atlarını öldürür (Uluişik, 2018: 169-170).

Destanda anlatılan bu gelişmeler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, şiddet olaylarının genel olarak düzeni bozan ve yeryüzünde huzuru ortadan kaldıran kişilere yönelik geliştini söyleyebiliriz. Burada öne çıkan hem fiziksel şiddet hem de büyüyle birlikte etkisini gösteren şiddettir.

Kan Ceeren Atlı Kan Destanı: Kan Altın ile yeraltından savaşçıların çıkması konusu üzerinden şiddet gelişimi bu destan için ele alındığında, Kan Altın'ın mücadele ederken kaval çalması ve eşinin kendisine verdiği altın tulumdaki içkiden içerek kılık

değiştirmesi motifleri karşımıza çıkar. Kan Ceeren atıyla birlikte mücadele şiddetin bir yansımasıdır. Kahramanların yeraltı dünyasına giderken tař, bıçak gibi malzemelerle gidişleri, burada canavarlar üzerinde etki oluşturabilecek kaval önemli nesnelere. Kan Altın kavalını çalmasıyla birlikte dūřmanlar uykuya geçerler. Buna göre bir güç unsuru olarak kavalın kullanımı, savaştan ziyade kaval nesnesine yüklenmiştir. Diđer yandan büyük yılanı öldürme girişimi de destanda şiddet olaylarına bir örnektir. şiddet malzemesi olarak boęa saplı bir sopadan söz edilir. Sopenın özelliği ele alınırken hayvan simgesi ve gücü temsil eden boğanın kullanımı dikkat çekicidir. Yeraltı mahlûklarının onlara zarar vermesi veya onları kurtarma girişimleri, yiğitlik davranışlarının görölmesine ortam hazırlamıştır. Örneęin destanda geçen geyikleri öldürmeme durumu, sadece yırtıcı hayvanlar için bu yönde bir uygulamaya girişildiğini gösteren önemli bir detaydır (Uluişık, 2018: 170-172).

Kan Sulutay Destanı: Kan Sulutay, bahadır kağanlardan biridir. Yeraltı nehrinin yeryüzündeki uzantıları üzerinde bir sarayda yaşamaktadır. Destanda meydan okuma ve yeraltıyla savaşma öne çıkar. Destanda Erlik'in Kan Sulutay ile savaşması için bahadırı şulmus Kara'yı göndermesi, savaş sırasında yeryüzünün yangınla kaplanması, yaşlı Cebelek Emegen'in tam kalbinden vurulması öne çıkmaktadır. Destanda ölmüş atların kafatasından yeni bir at yapılabilir. Destanda avcılık motifleri de baskındır. Hayvanların şiddet teması olarak kullanımında kuzgun yer almaktadır. Erlik Bey'in Kan Sulutay'ın ölümünden tam emin olamadığı için üzölmesi, atın ölümünün yaşanması sırasında hüznün teması dikkat çeker. Burada öldürmek için verilen emirler ve talimatlar, özellikle boynun arkasından vurulup öldürölmesi gerekliliğine bağlı bir yaklaşıma odaklanır. Kahramanın Erlik'i yılan kamçısı ile dövmesi, atının eziyet çekmiş halini görölnce öfkelenmesi gibi detaylar, dinleyiciler için çarpıcı niteliklere sahiptir. Kan Sulutay'ın kendisini öldürmemesi için yalvaran Erlik'i sadece dövmesi ilginçtir (Uluişık, 2018: 172-176). Buna göre destanda şiddet kullanımı açasından detaylar, hayvanları içeren anlatımlarla desteklenmiştir.

Katan Kökşin ile Katan Mergen Destanı: Katan Kuuçın'ın çocukları, Katan Kökşin ve Katan Mergen'dir. Destanda şiddet olayları açasından ölüm ve hayvanlar arasında dönüşüm unsurlarının öne çıktığı görölür. Kartala dönüşen atların destanda ele alınması, kuşların daha hızlı hareket edebilmesi, şiddetle ilişkili olaylardır. Bu destanda anne ve

babanın ölümü gerçekleşir. Katan Kökşin'in savaşmak için Eki Toş'un yanına gitmesi, bu sırada ölmesi, ancak Katan Mergen tarafından yapılan ilaçla dirilmesi dikkat çeker. Destanda zehirli ok kullanımı ve bu şekilde ikinci kez Katan Kökşin'in öldürülmesi, ancak yine aynı şekilde dirilmesi anlatılır (Uluişik, 2018: 176-178).

Şiddet konularının genel olarak ele alınışında ölüp dirilme motifi kullanılmıştır. Aynı zamanda bu durum kahramanların ölümsüzlüğüne işaretler. Dilek'e göre (2007: 260), Katan Kökşin ve Katan Mergen'in babaları, kavak ağaçlarının ve kutsal suyun yakınlarındaki altın sarayda bulunmaktadır. Destanlarda kahramanın yeryüzünde düzeni sağlayabilecek kişiler olarak görüldüğü dikkat çekmektedir.

Kökin Erkey Kan Destanı: Kökin Erkey, evlenmesi gerektiği konusunda atı Temir Çookır'ın tavsiyesini dinlemez ve onu yanından kovarak uzaklaştırır. Bir gün ava çıkan Kökin Erkey, kardeşinin kaçırıldığını öğrenir ve onu kurtarmak için yola çıkar. Bu sırada bazı kağanların saraylarına uğrar ve kızlarıyla evlenmesi için düzenlenen yarışta birinci olur. Ancak hiçbirine bakmaz ve yoluna devam eder. Kardeşini bulma çabalarında umutsuzluğa kapılan Kökin Erkey, bu sırada atını öldürecekken bir anda atın kaybolduğunu görür ve Temir Çookır tekrardan gelir. Kökin Erkey, yeraltına inerek kardeşini kurtarmaya çalışır. Bu yolun henüz başında Celbis Sokor'un oğulları ile savaşır ve onları öldürür (Uluişik, 2018: 178). Destanda yeraltı yolculuğu ve öncesinde şiddet olayları çarpıcı biçimde betimlenmiştir.

Maaday Kara Destanı: Maaday Kara, doksan cepheli taş sarayda yaşamaktadır. Şiddet olayları açısından ilk karşımıza çıkan avlanma epizodudur. Kendilerine saldıran kuzgunları öldürmede kahramanın atı büyük rol oynar. Maaday Kara'nın oğlu Kögüdey Mergen, yeraltına iner. Yeraltı yolculuğunda engeller vardır. Düşman olarak tasvir edilen iki kişi yer altından çıkmışlardır ve Erlik'in kızının adamlarıdır. Yiğitleri öldüren Kögüdey Mergen, cesetlerini de yeraltındaki nehre atar. Diğer bir şiddet olayı yine kendisine yaklaşan herkesin ölümüne neden olan Koron Sarı Talay, yani zehirli sarı denizle olan mücadeledir. Diğer bir engel ise Kara Kula'nın engelidir. Kara Kula, kendisine ulaşan her canlıyı öldürmektedir. Kögüdey Mergen, atının gücü ve marifetiyle bu tehlikelerden kurtulmaktadır. Destanda öne çıkan unsurlardan bir diğeri ise acı çektirme ve bağırtmadır. Burada ifade edilen konu, Andalba adındaki geyik için geliştirilmiştir. Kögüdey Mergen

geyiğin yanına gidebilmek için kartala, atı da dört kulaklı bozkurda dönüşür. Dolayısıyla kuş motifi yine aynı şekilde kurtarıcı bir rol üstlenir (Uluişik, 2018: 179-183).

Destan kahramanı, Kara Kula'nın zulmüne uğrayan kişi olarak hem duygusal hem de fiziksel açıdan şiddet görmüştür. Hayvanlarıyla birlikte Kara Kula'nın yurduna göç etme sırasında sürü arasından bir kısrak dağa doğru kaçır. Kısrak, engellerden biri olan zehirli yılanları, yada taşını burnundan püskürterek bertaraf eder. Bu olay üzerine hava bir anda buz olur ve yılanlar soğuk havada uykuya dalar. Kısrak da yılanlara yakalanmadan engelleri aşır (Uğurcan, 2016: 100-101).

Bu destanda Erlik'in korkunç tasvirleri şiddet olgusunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Erlik Bey’in bir tanesinin
Dizginleri ölü yılan,
Kamçısı canlı yılan.
Tıslayarak güler,
Yana eğilip türkü söyler,
Şuh kakhahalar atar,
Tiz sesiyle şarkı söyler.
Hayvanların tümünü
kamçısıyla güder,
Tokmağıyla bütün halka
hükmeder.
Ölü yılandan dizginlerini
İleri beri sallar,
Canlı yılandan kamçısını
Bileğine dolayıp
Gezer.” (Naskali, 2015: 128-129).

Destanda Kara Taacı ile Kögüdey Mergen arasında geçen mücadelede Kara Taacı'nın tehditleri ve kahramanın ona cevabı şiddet öğeleriyle zenginleştirilmiştir:

“Namlı şanlı Kögüdey-Mergen,
Elimden kaçtın.
Öcümü senden alacağım, dedi.
Huzur içindeki halkını
Ay ve güneşten mahrum
edeceğim,
Alaca tüylü ak davarını
Altay’ından sürüp götürüleceğim.
Baban Maaday-Kara’yı, dedi,
Annen Altın-Targa’yı, dedi,
Yeraltına alacağım,
Eklemlerini kemiklerini
yaktıracağım, dedi.
Pamuk yeveli gök boz atının
Başını yelesine dayatıp
öldürmezsem,
Kendi atımın boynunu
keseceğim, dedi,
Ve kılıcının ucunu yaladı.
Kөгüdey-Mergen, senin
Başını yenine dayatıp
öldürmezsem,
Kendi boynumu keseceğim, dedi,
Mızrağının başını yaladı.
Bunu duyan Kögüdey-Mergen
Katıla katıla güldü.
Gök boz atımı kurtlar yemedi,
Senin gibi bir lanetli mi yiyecek,
dedi,
Kuzgunlar benim gözümü
oyamadı,
Sen mi oyacaksın, dedi,
Tokmaklar başımı oymadı,

Düğme ile mi oyacaksın, dedi,
Etim kemiğim zehirle
kavrulmadı,
Süt içinde mi kaynatacaksın, dedi.” (Naskali, 2015: 227).

Ölöstöy Destanı: Monıs Kaan tebaasında bulunan Ösküs Uul, bir gün kağanın yanına çağırılarak ona Ölöstöy adı verilir. Ölöstöy yirmi beş yaşına geldiğinde, kağandan bir eş ister ancak bu isteği reddedilir. Otuz yaşında da olay tekrar eder ancak yine reddedilir. Rüyasında kağanın kızıyla evlendiğini görür. Ancak Monıs Kaan, kızını yeraltında yaşayan şeytanın kaynıyla sözlendirmiştir. Evlenmesini isteyen babasının isteği üzerine Ölöstöy, Şıbee Kıyak denilen bir yere gider. Burada yaşlı bir kadın, bir kayaya elindeki bastonla vurduğunda, kayadan su çıkmakta ve tekrardan vurduğunda kaya kapanmaktadır. Destanda yeraltına sihir-büyü yoluyla girme söz konusudur. Şiddetin oluşmasında bir etken olarak büyü-sihir hem kahramanın güçlü olmasına hem savaşları kazanmasına hem de çeşitli engelleri ortadan kaldırmasına yardımcıdır. Örneğin yeraltında sihirli türkü söylenerek sayılamayacak kadar çok sineğin bir kabın içinde Erkin Koo'ya verilmesi dikkat çeker. Erkin Koo'nun yeraltı yolculuğu, avlanmaya çıkması, babasının ölümü, yine bu süreçte kuzgunların kötü istekleri, yılanların onu öldürmek istemesi vb. durumlar karşımıza çıkar (Uluşık, 2018: 184-186).

Erkin Koo'nun yeraltına inmesinde bazı unsurlar öne çıkmaktadır. Babasının cesedinden arta kalan parçalar ona yardımcı olmaktadır. Erlik ise genel olarak hızlı bir şekilde anlatılanlara inanan biri olarak tasvir edilir. Belirli kişilerin ya da yerlerin olduğu bölgeye gitmenin sakıncaları, şiddet üzerinden anlatılmıştır. Örneğin Bos Kaan'ın yurduna izinsiz girilmesi durumunda gelen kişilerin kanlarının kaşıkla alındığı, etlerinin de pamuk gibi doğrandığı belirtilir. Bu çerçevede engeller üzerinden şiddet konusunun işlendiği görülür. Şeytanla yapılan savaşlar, yılanlarla mücadeleler, nehirlerin zehirli oluşu vb. birçok detay destanda öne çıkmaktadır (Uluşık, 2018: 186-188).

Şulmus Şunı Kan Destanı: Şulmus Şunı destanında da birçok Sibiryada destanında olduğu gibi kahramanın evlenme isteği başlangıç epizodu olarak kurgulanmıştır. Destanda kahraman ideal bir yiğit olarak tasvir edilir. Şulmus Şunı'nın Cepten Kaan'ın kızı Temene Koo ile evlenmek istediği, babasının ise buna müsaade etmediği belirtilir. Bunun üzerine

Şulmus Şunı, Temene Koo ile evlenmek üzere yola çıkar. Cepten Kaan'ın yurduna gelir. Kızını vermesi için bir koşul öne süren Cepten Kaan, eğer altı zirvenin birleştiği yerdeki altın at direğini getirebilirse kızını ona vereceğini söyler. Bunun üzerine direği almaya giden Şulmus Şunı, direğin yanına gidince onun tamamıyla ateşten olduğunu görür. Bu süreçte atının söylediklerini yerine getiren Şulmus Şunı, ilk olarak Ceek-cılan'ı öldürüp derisini direğe sarar ve okuyla dağı yerle bir ederek direği alır. At burada akıl veren ve yol gösteren yardımcı karakterdir (Uğurcan, 2016: 139; Uluşık, 2018: 189). Şiddet unsurları ise, yılanın öldürülmesi, dağın yarılması gibi olağanüstü olaylar üzerinden aktarılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Edebi kaynaklar açısından önemli bir yere sahip olan destanlar, bir toplumun kültürü ve geleneği hakkında bilgi verir. Türk edebiyatı açısından değerlendirildiğinde destanlar, mitolojik anlamları açısından belirli motiflerle konuların işlendiği, motiflerin kullanımı ile toplumun değerleri hakkında ipuçları içeren detaylara sahiptir. Destanlar, bu özelliklerine bakıldığında toplumun genel nitelikleri hakkında bilgi vermede etkili edebi metinler olarak kabul edilebilir.

Sibirya sahası Türk destanlarında mitolojik unsurların ağır bastığı, yaratılış bağlamında Şamanizm etkilerinin fazla olduğu bilinmektedir. Bu noktada Sibirya sahası Türk destanları incelendiğinde hem büyücülük gibi unsurların hem de sihrin ön planda olduğu görülmektedir. Örneğin kuş motifi, hayvanların kendi içindeki dönüşümlerini de içermektedir. Bu kapsamda bir hayvan başka bir hayvana dönüşebilmekte ya da insanlar hayvana dönüşerek zorluklardan, şiddet olaylarının artmasından korunmaktadır.

Destanlarda güç faktörü belirleyici bir argümandır. Özellikle kahramanın ölümsüzlüğü destanlarda dikkat çekmektedir. Ölenlerin dirildiği, ilaçla iyileştiği vb. motifler özellikle iyi insanlar anlatılırken karşımıza çıkar. Bununla birlikte hayvanların kurtarıcı özellikleri vardır ama aynı zamanda kötü nitelikteki hayvanlar da şiddet temasını beslemektedir. Genel çerçevede destanlarda işlenen konular ve motiflerde şiddet çoğu zaman baskın niteliklere haizdir.

Sibirya Türk destanlarında imgeler ön plandadır. Örneğin anne, yaşlı, çocuk gibi değerlere önem verilip bunlar kutsallaştırılır. Bununla ilgili birçok farklı detay, kadere bağlı açıklanmaktadır. Örneğin kahramanların evlenecekleri kişi, kutsal kitaba bakılarak söylenir. Kaderinde yazılı olan kişiyle evlenememe olgusu, kahramanın şiddete olan yöneliminde belirleyicidir.

Destanlarda kadın tasvirleri ve anlatımları oldukça fazladır. Kadınlar, erkekler gibi dövüşebilmekte ve onlar gibi davranabilmektedir. Türklerde kadınların da yiğit olmaları

bir beklentidir. Kadınların da erkeklerden bekledikleri yiğitliktir. Destanlarda kadınların kaçırılması ve ardından kahramanların onları yeraltından kurtarması ve evlenmeleri söz konusudur. Aynı şekilde han kızlarının evlenmeleri için düzenlenen yarışlarda erkeklerin güçlerini ölçmeleri dikkat çekmektedir. Destanlarda bu tür anlatımlar, erkekler ve kadın kahramanların hem karakter hem de fiziksel olarak şiddete dayanıklı ve meyyal olma gibi belirli özelliklere sahip olmalarıyla ilişkilidir.

Sibirya destanlarında Erlik ile mücadele edilmesi teması da işlenmiştir. Yeraltında yaşayan Erlik, kötü ruhların yöneticisi olan, iyi insanları kaçıran ve kahramanların da onları kurtarması beklenen duruma/şiddet olaylarının yaşanmasına neden olan tanrısal varlıktır. Kahramanların yeraltına inmesine genel olarak yaşanan engeller neden olmuştur. Bununla birlikte şiddet, engelleri ortadan kaldırmada da kullanılmaktadır. Destanlarda Erlik ve Erlik'in sarayının önünde yapılan mücadeleler, şiddet olaylarının en temel tetikleyicisidir.

Bir diğer konu ise yeraltında zehirli nehirlerin bulunması ve insanların yeraltına girişlerinin yasak olmasıdır. Şiddet açısından bu faktörler de dikkate alınabilir. Yeraltına inişin yasak ve tehlikeli olması gibi, bazı bölgelere de girişlerin yasak olması da şiddetin tırmanmasında etkilidir. Kısacası Sibirya sahası Türk destanları örneğinde görüldüğü üzere destanlarda şiddet düğümü/karmaşayı çözen, yani kaosu ortadan kaldıran bir niteliğe de sahiptir. Bazı durumlarda ise durum tam tersi şeklinde de cereyan edebilir. Kozmos, kaosa şiddet yoluyla dönüşebilir.

Sonuç olarak; bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında destan araştırmalarında, bir destanın oluşması için öngörülen başat koşul olan "toplumun bir destan döneminin içinde bulunması koşulunun" Altay sahası destanlarındaki şiddet olgusunun da belirleyicisi olduğu ifade edilmelidir. Zira çalışmamız boyunca sunmuş olduğumuz metinlerden ve örneklerden anlaşılacağı üzere bütünüyle dışa dönük bir mücadelecilik ortamının yaşandığı görülen söz konusu destanlarda hemen tüm kahramanlar şiddete yönelim ve şiddetle karşılaşma hususlarında belirgin bir ortaklığa sahiptirler. Toplumun içinde bulunduğu koşullar, toplum içerisinde önder konumunda olacak kahramanları mücadeleye zorlamakta; onları tüm tipleriyle şiddeti uygulayan veya şiddete maruz bırakan bir görünüme kavuşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, A.O. (2014). Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aça, M. (2011). “Altay Türklerinin destanlarındaki ölüm teması üzerine bazı tespitler”. *bilig*, 59, s. 1-20.
- Adak, N. (2013). “Madalyonun öteki yüzü: Erkeğe yönelik şiddet”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), s. 2-28.
- Akın, A. (2008). Tarihi Kaynaklar İçerisinde Destanların Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi. Fırsat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Akkaş, İ. (2016). “Kadına yönelik şiddet”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), s. 32-42.
- Akman, Ş.T. (2006). Devletin Şiddet Araçları Üzerindeki Tekelci Kontrolü ve Meşruiyet Sorunu (12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye’de Ordu ve Meşruiyet). Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aktaş, E. (2011). *Hakas Destanları 3 Han Orba Destanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alkan, E. (2019). “Antik Yunan eserlerinde şiddetin izdüşümleri”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), s. 243-265.
- Allan, B. (2004). “Thinking clearly about violence”. *Philosophical Studies*, 117, s. 219-230.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atakay, C. (2014). “Romantik yakın ilişkilerde şiddetin öncülleri”. *Nesne*, 2 (3), s. 1-9.
- Atasever, M. (2018). “Sibirya sahası Türk destanlarında ailenin kurulması”. *Turkish Studies*, 13 (28), s. 67-118.
- Atnur, G. (2010). “Sibirya’daki bazı Türk boylarının destanlarında halk hekimliği uygulamaları”. *bilig*, 55, s. 51-70.
- Ayan, S. (2006). “Şiddet ve fanatizm”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), s. 191-209.
- Babacan Gümüş, A., Şıpkın, S. ve Özden, E. (2020). “Kadına yönelik eş şiddeti yaygınlığı ve kadınların baş etme yöntemleri”. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11 (2), s. 79-87.

- Bal, G. ve Kayabaşı, O.A. (2019). “Sibirya sahası Türk destanlarında kadının yeri ve bu bağlamda eski Türklerin kadına bakışı”. *Türkiye Mecmuası*, 29 (2), s. 419-434.
- Bal, N. (2014). “Sosyolojide şiddet yaklaşımı”. *Yurt ve Dünya Dergisi*, 6, s. 6-22.
- Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bars, M.E. (2014). “Ak Kağan destanında kadın tipi”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3 (3), s. 94-111.
- Bayer, A. (2018). “Ailede yaşanan anlaşmazlıklar ve çözüm önerileri”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), s. 215-234.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt-Kitap Yayın, Ankara.
- Canpolat, U. (2010). *Psikoloji Sohbetleri - Kendinizi Nasıl Hissetmek İsterdiniz?*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Cihan, Ü. ve Karakaya, H. (2017). “Kadın-erkek kavramları bağlamında şiddet ve şiddetle mücadelede sosyal hizmetin rolü”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (4), s. 297-324.
- Çapraz, E. (2018). “Âşık tarzı yer ile gök destanlarının kökeni üzerine bir inceleme”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39, s. 105-118.
- Çelepi, M.S. (2020). “İslamiyet sonrası kahramanlık destanlarında mürşit”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (75), s. 124-138.
- Çeribaş, M. ve Köse, S. (2018). “Alevi inanç sisteminde ‘dedelik kurumu’nun menşei meselesi ve ‘dedelik kurumu’na dair yeni değerlendirmeler”. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11 (22), s. 13-27.
- Çolak, S. (2019). *Türk Destanlarında Kadın Kahramanın Yolculuğu*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Davletov, T. (2019). *Hakasya ile Türkiye Arasında Sosyo-Kültürel Devamlılık Unsuru Olarak Şamanlık*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, H. (2015). *Türk Destanlarının Ana Unsurları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Devlet, N. (2002). *Federe ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Dilek, İ. (1998). “Altay Türk Kayçılık geleneği ve Kayçı N.U. Ulagaşev”. *Türk Dünyası Dili ve Edebiyat Dergisi*, 5, s. 309-360.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Dilek, İ. (2010). “Sibiryaya sahası Türk destanlarında kahramanın yeraltı ve gökyüzü dünyalarıyla ilişkileri üzerine bazı tespitler”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 85, s. 46-56.
- Doğrucan, A. ve Yıldırım, Z. (2022). “Kadına yönelik aile içi şiddet üzerine bir inceleme”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), s. 122-138.
- Duranlı, M. (2020). “Saha Türklerinin ‘Üçüğe Üdügüyen ve Kusagan Hocugur’ olonhosunda kadın karakterler”. *Folklor Akademi Dergisi*, 3 (1), s. 59-80.
- Dursun, E. (2018). Çocukluk Çağında Aile İçerisinde Şiddete Maruz Kalmış Bireylerde Özgüven ve Öfke Kontrol Durumlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dursun, Y. (2011). “Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir?”. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, s. 1-18.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eren, A. (2005). “Korku kültürü, değerler kültürü ve şiddet”. *Aile ve Toplum*, 2 (9), s. 1-13.
- Ergun, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergun, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erkoç, H.İ. (2017). “Türk Mitlerindeki Motifler (VI-VII. Yüzyıllar)”. *Journal of Old Turkic Studies*, 1 (1), s. 36-75.
- Ersöz, M. (2015). “Sahalar (Yakutlar)’la ilgili Türkiye’de yapılan çalışmalar”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (12), s. 101-115.
- Fidan, A. (2019). İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve Kutsal Unsurları. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Güleç, H., Topaloğlu, M., Ünsal, D. ve Altıntaş, M. (2012). “Bir kısır döngü olarak şiddet”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4 (1), s. 112-137.
- Gümüştepe, P.N. ve Ayaz, B. (2018). “İslami dönem Türk destanlarında ‘kötülüğün’ masal unsurları ile temsili: Battalnâme örneği”. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11 (22), s. 77-97.
- Güven, T. (2010). Eşler Arası Şiddete Yönelik Nedensellik-Sorumluluk Yüklemeleri ve Evlilik Doyumu. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Honko, L. (2009). “Ulusal, bölgesel ve bireysel anlamda destan ve kimlik”. Çev. Ç. Kolkaya, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 4, s. 103-115.
- Ilgın, A. (2008). *Halk Destanları II Kara Kuzgun*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2017). “Türk destan ve masallarında ‘kırklar’ motifi”. *Türk Dili*, 7.
- Kara Düzgün, Ü. (2012). “Türk destanlarında merkezi kahraman tipinin tipolojisi”. *folklor/edebiyat*, 18 (69), s. 9-46.
- Kartal, B. (2016). *Sibiryaya Türk Destanlarında Törenler ve Kutlamalar*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıçarslan, S. ve Parmaksız, İ. (2020). “Çift ilişkilerinde şiddet: İlişkisel faktörler, köken aile deneyimleri ve baş etme stratejileri”. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8 (3), s. 920-949.
- Kocacık, F. (2001). “Şiddet olgusu üzerine”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), s. 1-7.
- Koçoöz, R. (2011). ‘Şiddet’ üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, s. 245-254.
- Metin, G. (2018). *Tuva-Türk destanlarında şekil değiştirmeler*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Müçük, M. (2020). “Sibiryaya sahası Türk destanlarında kahramana yardımcı kuşlar üzerine bir inceleme”. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, s. 41-67.
- Naskali, E. G. (2015). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: YKY.
- Oğuz, M.Ö. (2003). “Destan tanımı ve eski Türk destanları”. *Millî Folklor*, 62, s. 5-7.
- Oğuz, M.Ö. (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Okan İbiloğlu, A. (2020). “Farklı yönleriyle mobbing (psikolojik şiddet)”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12 (3), s. 330-341.
- Okkalı, B. (2007). “Şor destanı incelemeleri”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26, s. 99-104.
- Öner Çeven, A. (2017). *Ekonomik Antropoloji Vasıtasıyla Ekonomiye Bütüncül Yaklaşım ve Karl Polanyi Örneği*. Doktora Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Öz, H. (2016). “Antropoloji, kültür ve güvenlik”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5 (2), s. 1-31.
- Özerkmen, N. (2012). “Toplumsal bir olgu olarak şiddet”. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, s. 1-19.
- Özerkmen, N. ve Gölbaşı, H. (2010). “Toplumsal bir olgu olarak şiddet”. *Sbard Dergisi*, 15, s. 23-37.

- Özmen, S. (1998). Türk Sinemasında Destan Filmleri ve Bir Uygulama Örneği Olarak “Köroğlu” Filmi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, A. (1980). *Çağları İçinde Türk Destanları*, Emek Matbaacılık, Erzurum.
- Palabıyık, A. ve Savaş, A.R. (2020). “Şiddet kavramı üzerine sosyolojik bir değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (54), s. 1537-1546.
- Polat, O. (2016). “Şiddet”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 22 (1), s. 15-34.
- Sevindik, A. (2017). “Eski ve yeni destan araştırmaları üzerinden Türk destan araştırmalarına genel bir bakış”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), s. 90-99.
- Stoelje, B.J. (2017). *Feminist Revizyonlara Geçiş*, Çev. B. Ayaz, Kömen Yayınları, Konya.
- Taşdemir Afşar, S. (2019). “Türkiye’de şiddetin ‘kadın yüzü’”. *Sosyoloji Konferansları*, 52 (2), s. 715-753.
- Taşkale, N. ve Sertel Berk, H. (2020). “Şiddet olaylarının yakın öncülleri ölçeği mağdur formunun (ŞOYÖM) Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması”. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 4 (1), s. 12-33.
- Teke, T. (2020). Özbek Sahası Türk Destanlarında Kadın. Doktora Tezi. Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Tekel, A. ve Özalp, Y. (2016). “Mekanın fiziksel ve algısal niteliğinin yürünebilirliğe ve mekanda yürümeden duyulan memnuniyete etkisi: Ankara Atatürk Bulvarı örneği”. *Planlama*, 26 (1), s. 40-50.
- Turan, S. (2000). *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Turgunbaev, C. (1996). Er Töştük Destanında Bildirme Kipleri Çekimleri. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tüfekçioğlu, S. (2006). Türk Destanları ve Müzik Unsurları. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark Yayınları, Ankara.
- Uğurcan, F.Z. (2016). Altay Destanları Üzerine Bir İnceleme -Yaratılış, Yaşam, Öte Dünya-. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Uğurcan, İ. (2018). “Kozmogoni mitleri ekseninde Altay destanlarında başlangıç”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (23), s. 50-59.
- Uluışık, Y.P. (2018). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası*, Pegem Akademi, Ankara.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- Uyumaz, A. ve Akdağ, İ. (2015). “Türk özel hukukunda şiddet ve ısrarlı takip kavramı ile ısrarlı takip mağdurunun korunması”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIX (2), s. 45-94.
- Yakıcı, A. (2003). İslamiyet öncesi Türk destanlarının bilim ve kültür hayatına etkisi üzerine bazı düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, s. 411-420.
- Yetiş, K. (2986). *Destan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yılmaz Bingöl, T. ve Yılar Erkek, Z. (2020). “Duygusal zekâ ve şiddet”. *Meyad Akademi*, 1 (2), s. 165-181.
- Yorulmaz, E. ve Boyacıoğlu, İ. (2020). “Psikolojik şiddet gören kadınlarda algılanan sosyal desteğin psikolojik sağlık üzerindeki etkisi”. *Nesne Dergisi*, 8 (18), s. 441-456.
- Zara Page, A. ve İnci, M. (2008). “Aile içi şiddet konusunda bir derleme”. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11 (22), s. 81-94.